

UDK 94(497.5 Gospić)“15/16“
Primljeno: 10. 12. 2011.
Prihvaćeno: 15. 5. 2012.
Izvorni znanstveni rad

Osmanski korijeni Gospića: nahija Novi u XVI. i XVII. stoljeću

Marko Šarić
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3
10000 Zagreb
Republika Hrvatska
E-adresa: marko.saric2@zg.t-com.hr

Autor razmatra povijest Gospića u osmanskome razdoblju (XVI. i XVII. stoljeće) u sklopu nekoliko problemskih cjelina. Opći geopolitički, socioekonomski, etnokulturni i demografski procesi promatrani su u kontekstu pograničnih osmanskih nahija Lika (popisi iz 1528.-1530. iz 1550. godine) i Novi (popisi iz 1574. i 1604. godine) u sastavu kojih se nalazilo današnje područje grada. Posebna pozornost posvećena je utvrdi i varoši Novi kao vojnome uporištu i lokalnome upravnom središtu. Drugi problemski sklop odnosi se na pitanje prostornih i funkcionalnih struktura naselja koje osmanski izvori iz XVI. i s početka XVII. stoljeća navode kao „Gospojino Selo“ odnosno „mezru Gospić“ te se dotiče problema podrijetla imena i ubikacije. Polazeći od analize osmanskih katastarskih popisa, problematizirani su različiti aspekti povijesnoga razvoja i transformacije gospićkoga prostora. Premda područje oko donjega toka Novčice nije bilo žarište naseljenosti, osmanske su krajiške strukture prepoznale stratešku vrijednost toga prostora. Gospić je tako, zahvaljujući povoljnome prirodnom položaju, tijekom XVII. stoljeća postupno postao sve važniji čimbenik na osmanskoj krajini u Lici o čemu izravno svjedoče i fortifikacijski objekti koje možemo smatrati svojevrsnim pretečama grada (Senkovića kula, Alića kula, a vjerojatno i palanka). Ti su objekti u promijenjenim povijesnim okolnostima u XVIII. stoljeću i anticipirali urbani razvoj Gospića.

Ključne riječi: Gospić, Osmansko Carstvo, krajiška društva, rani novi vijek, Lika, Tromeda

Osmanska komponenta u povijesti Like, pa tako i gospićkoga područja, na različite je načine prisutna nešto više od četiri stoljeća (oko 1463.-1878.). U tome je razdoblju Lika oko 160 godina bila u sastavu Osmanskoga Carstva kao njezina

najzapadnija pokrajina u Europi ili „posljednja točka serhata“ (*intiha-i serhadd*), dok je preostalih 240-ak godina neposredno graničila s istim Carstvom. U tome smislu fenomeni vezani uz osmanski povijesni kontekst, a ponajprije fenomeni *granice*, to jest *krajine*, bitno su obilježili društvenu i kulturnu fizionomiju ličkoga prostora, koji su u svojim dugim povijesnim trajanjima prepoznatljivi i danas. Stoga se s punim pravom može reći da je od „turskoga zemana“ granica bila i ostala važnim dijelom kolektivne memorije i identiteta ličkoga prostora i ličkih ljudi.

Navedena konstatacija vrijedi i za Gospić čija rana („predurbana“) povijest počinje upravo u osmanskome razdoblju. S obzirom da struktura naselja u pravilu odražava i strukturu društva, to jest odnose i pravila koja u njemu vladaju, u ovome ću radu - polazeći od teze Henrija Lefebvrea prema kojoj svako društvo „proizvodi“ i „strukturira“ vlastiti prostor, kako fizički (materijalni), tako i mentalni (simbolični) - pokušati odgovoriti na pitanje koliko su krajiške društvene strukture u osmanskoj Lici pridonijele transformaciji Gospića iz *prostora* u Gospić kao *mjesto* sa svim svojim sadržajima, funkcijama i prepoznatljivim identitetom.¹ Drugim riječima, središnje pitanje rada jest koliko je osmansko povijesno nasljeđe anticipiralo – posredno ili neposredno – urbani razvoj Gospića. Takvo postavljeno istraživačko pitanje iziskuje potrebu da se utvrdi u kojoj je mjeri proces prostornoga (fizionomijsko-morfološkog), funkcionalnoga i sociodemografskoga strukturiranja gospićkoga naselja pod osmanskome vlašću bio „proizvod“ rata i nasilja, odnosno imperijalnih konfliktnih strategija (i ofenzivnih i defenzivnih), a koliko posljedica širih i složenijih pograničnih i međugraničnih komunikacijskih procesa. Pri tome je važno utvrditi koliko su ti procesi bili posljedica spontanoga lokalnog razvoja (*odozdo*), a koliko rezultat osmišljene strategije iz samoga središta (*odozgo*). Naime, i Osmansko Carstvo imalo je svoju dinamiku prostornoga planiranja odnosno „proizvodnje“, „strukturiranja“ i „transformacije“ prostora (npr. nastanak i razvoj gradova, vojnokrajiških sustava i slično), koja je u pograničnim područjima bila uvjetovana ponajprije vojno-strateškim interesima države, ali je jednako tako imala i svoju „transgraničnu“ dimenziju, koja proizlazi iz same naravi („mikrokozmosa“) granice i suprotstavljenih vojno-krajiških sustava koji su na različite načine interferirali i ovisili jedan o drugome.²

¹ Henri Lefebvre, *The Production of Space*. (preveo D. Nicholson-Smith), Oxford: Blackwell, 1991. (izvornik: *Production de l'espace*. Paris, 1979.) O odnosu pojmova prostor/mjesto u suvremenim konceptualizacijama prostora u društvenim i humanističkim znanostima više pogledati u: Phil, Hubbard, „Prostor/mjesto“ u: David Atkison – Peter Jackson – David Sibley – Neil Ashbourne (ur.), *Kulturna geografija. Krički rječnik ključnih pojmova*. (preveo Damjan Lalović), Zagreb: Disput, 2008., 71-79.

² O povijesnim dimenzijama prostornoga planiranja u Jugoistočnoj Europi, uključujući i osmansko razdoblje, više pogledati u zborniku radova: *Prostorno planiranje u Jugoistočnoj Europi. Do Drugog svjetskog rata*. Beograd: Istorijski institut (Zbornik radova, knjiga 24), Balkanološki institut SANU (Posebna izdanja 114), Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu. (ur. Bojana Miljković Katić), 2011.

Polazeći tako i od koncepta višegraničja, koji gospički kraj u ranome novom vijeku promatra kao dio imperijalne Tromeđe³, a koristeći se osmanskim građom (izvaci iz deftera 1528.-1530., 1550, 1574. i 1604. godine) za područje nahije Novi i zapadnu Liku, bilo je moguće upustiti se u analizu spomenutih prostorno-geografskih, socioekonomskih i etnokulturnih struktura na mikrohistorijskoj razini.⁴ Premda tek neznatno naselje, selo ili čak napušteno selo u XVI. stoljeću (*mezra* prema izvoru iz 1604.), Gospić će tijekom XVII. stoljeća, takozvanoga „stoljeća ravnoteže“ - zahvaljujući svojem povoljnom prirodnom položaju, ali i znatno promijenjenoj vojnostrateškoj situaciji na granici (postupni prelazak na defanzivnu doktrinu i s time u vezi novi preustroj serhata) - postati sve važniji čimbenik na osmanskoj krajini u Lici.⁵ O tome novom značenju Gospića na krajiškom prostoru osmanske Like izravno svjedoče i fortifikacijski objekti podignuti u XVII. stoljeću koje možemo smatrati svojevrsnim zamecima ili pretečama grada (*Senkovića kula, Alića kula*, a vjerojatno i palanka). Ti će objekti u novim povijesnim okolnostima habsburškoga vojnokrajiškog uređenja u XVIII. stoljeću i anticipirati urbani razvoj naselja. Doduše, ta transformacija iz nevažnoga sela u vojno-rezidencijalno središte lokalnih odličnika i utvrđeni vojni logor još ni izdaleka nije imala urbani karakter niti je mogla lokalnim tradicionalnim središtima (Novi, Bilaj i Budak) preoteti prvenstvo, ali je, u svakome slučaju, cijelome tom prostoru na ličkoj krajiškoj mikrorazini dala kvalitativno novu dimenziju i dinamiku. Činjenica je, naime, da je Gospić ucrtan kao utvrda već na Vitezovićevoj karti Like i Krbave iz 1701. godine (*Tabula geographica Likensem et Corbaviensem comitatus*), što nam sâmo govori da je habsburška rekonkvista tijekom Bečkoga rata (1683.-1699.) na tome području zatekla dojmljiv fortifikacijski objekt koji će se pokazati presudnim za budući razvoj naselja. Dakako, presudan trenutak u tome razvoju bio je odabir Gospića za rezidenciju habsburških komorskih i vojnih

³ Ranonovovjekovno imperijalno višegraničje u Hrvatskoj možemo promatrati na dva načina: logikom geopolitike i modela „središte-periferija“ to je rubno područje triju imperijalnih sila, a logikom pograničnih i međugraničnih odnosa to je „treći prostor“ (*tri međe jednoga prostora*), to jest pogranična regija fluidnih vanjskih i unutarnjih granica. Takav koncept proizlazi iz teorijskih promišljanja Drage Roksanđića o *Triples Confiniumu* kao susretništu triju imperijalnih sila – osmanske, habsburške i mletačke – iz čije se trostrane perifernosti oblikovao poseban, međuzavisan, interferirajući prostor te Ernesta Hanischa i njegova koncepta regionalne povijesti (*Regionalgeschichte*), koja u prostoru „sama stvara svoje granice preko svojih istraživačkih pitanja“. (Marko Šarić, *Vlasi na Tromeđi: suživot u sukobima u graničnim društvima i kulturama Morlakije (16.-17. stoljeće)*), (doktorska disertacija), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010., 15-19).

⁴ Zahvaljujem na susretljivosti prof. dr. sc. Nenadu Močaninu s Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, koji mi je ustupio neobjavljenu građu iz opširnoga osmanskog deftera iz 1604. za područje nahije Novi te dr. sc. Behiji Zlatar, ravnateljici Orijentalnoga instituta u Sarajevu, koja mi je dala na uvid neobjavljeni prijevod opširnoga osmanskog deftera iz 1528./30. godine, koji je izradila Medžida Selmanović i koji se nalazi u spomenutom Institutu.

⁵ O povijesnim i zemljopisnim aspektima razvoja Gospića kao geostrategijskoga, političkoga, gospodarskoga i prometnoga središta pogledati u: Dane Pejnović, *Srednja Lika. Socijalnogeografska transformacija*. Gospić: Centar za kulturu, 1985., 40-68; Željko Holjevac, *Gospić u Vojnoj krajini (1689.-1712.-1881.)*. *Prilog slici gospičke prošlosti*. Zagreb: Hrvatski zemljopis, 2002., 13-16, 23-24.

vlasti u Lici i Krbavi nakon 1694. godine, pri čemu se nužno postavlja pitanje je li taj odabir bio slučajan ili je možda slijedio princip kontinuiteta u organizaciji prostora novoosvojenoga područja.⁶ U svakome slučaju, osmanski korijeni Gospića ostat će prepoznatljivi i u habsburškome vojnokrajiskom razdoblju (XVIII. i XIX. stoljeće), kako u sferi usmene epske kulture ličkih krajišnika (osobito među potomcima muslimanskih pokrštenika),⁷ tako i u krugu vojnokrajiske upravljačke elite (*Berufselite, feld- und verwaltungs-officieren*).⁸ S druge, pak, strane, tragovi osmanske materijalne baštine s vremenom su gotovo sasvim iščezli, bilo da je riječ o objektima sakralne, profane ili fortifikacijske namjene.⁹ Taj vrijedan kulturno-povijesni sloj Gospića tek očekuje svoju arheološku valorizaciju.

Kada je riječ o historiografiji, također se može konstatirati da teme iz povijesti Gospića i Like pod osmanskom vlašću tek očekuju svoje istraživače. S obzirom da se Gospić kao tipično plansko gradsko naselje počeo formirati tek sredinom XVIII. stoljeća u okrilju habsburške vojnokrajiske organizacije i urbanih sadržaja koje ju prate, u historiografiji se dosad nije postavljalo pitanje koliko njegov nastanak i razvoj „duguje“ prethodnome razdoblju i je li u gospićkome slučaju uopće opravdano postavljati pitanje osmanskoga nasljeđa. Suštinsko je, zapravo, pitanje može li grad nastati „ni iz čega“ odnosno može li se baš uvijek, barem kada je u pitanju povijest hrvatskih prostora, govoriti o određenim dimenzijama kontinuiteta i „stupnjevitome razvoju“ naselja koje prethodi gradu. Posebno je, pak, pitanje koliko bi problematizacija „osmanskih korijena“ mogla revidirati danas prevladavajuću sliku o Gospiću kao – da parafraziramo Lewisa Mumforda – „neorganskome gradu“ skromne urbane tradicije, u konačnici „nedovršenome gradu“.¹⁰

⁶ Izgleda da je konačni izbor pao na Gospić nakon Ribničke (Bunjevačke) bune 1702. godine kada je krvavi događaj u ribničkoj crkvi i ubojstvo komorskih upravitelja, koji su u Ribniku također odsjedali, stvorio kod upravljačkih struktura odium prema tome mjestu. Ribnik je u početku svakako bio u prednosti pred Gospićem kao tradicionalno središte Like i bivša rezidencija krčko-ličkih sandžak-begova. Prema mišljenju Željka Holjevca, istraživača ličke vojnokrajiske povijesti i autora prve povijesne monografije o Gospiću, gospićko naselje nastaje krajem XVII. i početkom XVIII. stoljeća najprije kao rezultat spontanoga razvoja „odozdo“, a potom i u skladu s potrebama „odozgo“ (Dvorska komora i Dvorsko ratno vijeće), pri čemu su odlučujući čimbenici za odabir Gospića kao budućega ličkog vojnog i upravnog središta bili povijesno-komunikacijske (blizina imperijalne habsburško-osmansko-mletačke tromede) i strateško-sigurnosne naravi (dovoljna udaljenost od fizičke granice s Osmanskim Carstvom). Holjevac, *Gospić u Vojnoj krajinu*, 17-24.

⁷ Tradicija o „turskome“ porijeklu bila je u XIX. stoljeću još izuzetno živa kod potomaka ličkih pokrštenika, koji su smatrani istinskim gospićkim starosjediocima. Obiteljske predaje gospićkih Alića i kaniških Čanića ušle su i u literaturu.

⁸ Primjerice, na vojnokrajiskim planovima regulacije Gospića iz XVIII. stoljeća osmanski su korijeni redovito evocirani kroz isticanje Senkovića kule („alten schloss“) kao sjedišta pukovnijskoga stožera i jezgre naselja. (Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, *Zbirka planova i nacrti*, inv. br. 62, 63, 64)

⁹ O postojanju tih građevina svjedoče brojni toponimi na području Gospića: Senkovića kula, Kulina, Kulica, Budžak, Čardak, Čojluk, Karaula, Klisa, Šedrvan, Jazmak i tako dalje. Osmansko-turskoga postojanja su i gospićki toponimi Šib (šiben – busenje, ledina, travnjak) i Čajer (livada, sjenokos, pašnjak).

¹⁰ O organskome planiranju grada i njegovu prilagođavanju ekonomskim i društvenim mogućnostima

Slaba istraženost osmanskoga Gospića i Like ponajprije je posljedica nedovoljnoga poznavanja izvora osmansko-turske provenijencije u domaćoj historiografiji odnosno perifernoga interesa koji su za Liku i imperijalno višegraničje u Hrvatskoj iskazivali povjesničari osmanističko-turkološke orijentacije (najvećma iz bosansko-hercegovačke sredine). O osmanskoj se Lici tako ponajviše saznavalo iz „zapadnih“ izvora, a takva neizravna svjedočanstva češće su bila odraz diferenciranih interesa i percepcije „drugosti“ na imperijalnome višegraničju negoli pouzdana izvorna građa.¹¹ Zanimljivo je da pojedine autore koji su se tek uzgredno doticali problematike osmanske Like,¹² sustavan istraživački interes za to područje javlja se tek u radovima Fehima Dž. Spahe u kasnim 1980-im godinama, a potom i Nenada Moačanina u 1990-ima. Spomenuti su autori - na temelju osmanskih katastarskih popisa (*deftera*) - prvi počeli sustavno analizirati pojave, procese i strukture vezane za osmansku Liku i to u sklopu šire problematike pograničnih

okruženja pogledati u: Lewis Mumford, *Grad u historiji. Njegov postanak, njegovo mijenjanje, njegovi izgledi*. (preveo Vladimir Ivir), Zagreb: Naprijed, 1988., 306.; isti autor, *Kultura gradova*. (preveo Predrag Novakov, Diana Prodanović-Stankić, Aleksandra Izgarjan), Novi Sad: Mediterran Publishing, 2010., 264-267. Tezu o Gospiću kao „nedovršenome gradu“, koji za Vojne krajine u XVIII. i XIX stoljeću nije uspio formirati prepoznatljiv urbani nukleus iznosi Drago Roksandić, koji pritom napominje da ta ocjena isključuje mogućnost podcjenjivanja važnosti Gospića u povijesti Like i Krbave toga doba, a posebno Prve ličke pukovnije. (Drago Roksandić, „Zapisi o temama iz povijesti Gospića“ u: Drago Roksandić, *Etnos, konfesija, tolerancija*. Zagreb: SKD „Prosvjeta“, 2004., 371-372.)

¹¹ Klasičan su primjer tome proturječne obavijesti koje nam razni zapadni izvori (habsburški, mletački, španjolski, papinski) donose o demografskim kretanjima i vojnome potencijalu na osmanskoj granici u Lici, primjerice o vlaškim seobama tijekom XVI. stoljeća ili brojna obavještajno-sigurnosna izvješća iz XVII. stoljeća u kojima se govori o naseljenosti osmanskih tvrđavskih naselja i brojnosti njihovih vojnih posada. Poseban problem predstavljaju, pak, neadekvatni termini zapadnjačkih izvora za pojedine pojave na osmanskoj granici, posebice za orijentalizme, to jest lekseme iz osmansko-turskoga, perzijskoga i arapskoga jezika, koji danas istraživača mogu vrlo lako zavesti. Ta se tvrdnja jednako odnosi i na mletačku vlast u Dalmaciji premda je ona razvila zavidnu prevoditeljsku („dragomansku“) tradiciju te je kroz neposredne političke, diplomatske i gospodarske kontakte ponajbolje od drugih na Zapadu poznavala i razumijevala osmansku situaciju. (Općenito o fenomenima „kulturnoga prijevoda“, „maksimalističkoj i minimalističkoj strategiji prevođenja“, „domestikaciji i alijenaciji“ izvornih osmansko-turskih termina u zapadnjačkih autora koji su boravili u Osmanskom Carstvu i opisali svoja iskustva više pogledati u: Peter Burke, „Cultures of translation in Early Modern Europe“ u: Peter Burke, – R. Po Chia Hsia. (ed.), *Cultural Translation in Early Modern Europe*. Cambridge, 2007., 9.-38. Za konkretne primjere također vidjeti u: Jan Schmidt, *The Joys of Philology. Studies in Ottoman Literature, History and Orientalism (1500-1923). Volume II, Orientalists, Travellers and Merchants in the Ottoman Empire, Political Relations Between Europe and the Porte*. Istanbul: The Isis Press, 2012. Kada je pak riječ o „percepciji drugosti“ na granici, kao klasične primjere možemo navesti „sklonost“ habsburških i mletačkih izvora da cjelokupno muslimansko stanovništvo na bosansko-osmanskoj krajini izjednačavaju s *Turcima*, a kršćansko s *Vlasima* odnosno *Morlacima* ili pak da stereotipno i shematizirano opisuju unutarnje društvene odnose na osmanskoj granici kroz sveprisutan motiv „tiranije i samovolje Turaka“. Navedeni primjeri nisu samo dio uobičajenoga političkog diskursa i predodžbi o Osmanskom Carstvu toga doba nego pripadaju i široj problematici interkulture komunikacije na višegraničju, posebice fenomenu „geografske bliskosti i kulturne udaljenosti“, koji će postati jednim od najuočljivijih elemenata osmanskoga nasljeđa na imperijalnoj Tromeđi u Hrvatskoj (usporedi: Marko Šarić, *Vlasi na Tromeđi*, 12-15).

¹² Na primjer, radovi Alekse Ivića, Luke Jelića, Vuka Vinavera, Seida Traljića, Hazima Šabanovića, Hamdije Kreševljakovića i drugih.

sandžaka Klis i Krka (Lika).¹³ Fehim Spaho je pritom naglasak stavljao na vojno-demografske, a Nenad Moaćanin na ekonomsko-demografske aspekte društvenoga razvoja.¹⁴ Nenad Moaćanin (u svojoj kratkoj studiji iz 1990. godine) upravo je na primjeru Gospića ukazao i na elemente povijesnoga kontinuiteta s osmanskim razdobljem, što je poslužilo i kao osnovno polazište ovoj studiji.¹⁵

Područje Novoga u Lici u popisu Bosanskoga sandžaka iz 1528./1530.

Prvi osmanski izvor koji pobliže govori o području Gospića pod osmanskom vlašću, točnije o području oko kastruma Novi (Novigrad),¹⁶ opširni je katastarski

¹³ Ovdje valja primijetiti da je u historiografiji dosad više istraživana južni dio sandžaka Krka ili Lika (Bukovica i Ravni kotari) u odnosu na područje (uže) Like sjeverno od Velebita. To je podjednako prisutno kako u radovima povjesničara turkološke orijentacije koji su obrađivali teme iz povijesti pojedinih vojno-krajiških uporišta poput Islama, Vrane, Obrovca i Skradina (Seid Traljić, Fehim Dž. Spaho, Aladin Husić), osmansko-mletačkoga razgraničenja u zadarskome zaleđu (Snježana Buzov), Gazi Husrevbegova vakufa u Kožulovu polju kod Benkovca (Fehim Dž. Spaho, Behija Zlatar, Fazileta Hafizović), tako i za one autore koji su taj prostor obrađivali koristeći se izvorima drugih imperijalnih provenijencija, primarno mletačkom arhivskom građom (npr. Boško Desnica, Gligor Stanojević, Vuk Vinaver, Bogumil Hrabak, Marko Jačov, fra Stjepan Bačić). Svi su ti radovi, dakako, bili uvjetovani raspoloživim arhivskim izvorima koji su za područje južno od Velebita ipak znatno bogatiji u odnosu na Liku. Kako se na području Novigradskoga mora od 1527. do 1699. godine nalazila imperijalna, osmansko-mletačko-habsburška tromeda, dinamika odnosa na tome dijelu granice/višegraničja bila je izraženija pa je tako ostala i arhivski dokumentiranija. (Tome je razlog, dakako, i blizina „dalmatinskih“ odnosno „kliških“, „krčkih“ i inih kancelarija u Zadru, Šibeniku i Kninu.) Područje južno od Velebita karakteriziraju i razvijenija osmanska naselja, gušća koncentracija osmanskih utvrda i kapetanija kao i posjeda osmanske provincijske elite (begovski vakufi i hasovi), što je dodatno plijenilo pozornost istraživača. Istraživačka orijentiranost prema „turskoj“ Bukovici i Ravnim kotarima bila je uvjetovana i činjenicom posebnosti osmanske krajine na tome dijelu „stare tromede“ s obzirom da je s jedne strane razvila snažnu ekonomsku simbiozu s dalmatinskim gradovima pod mletačkom vlašću, a time i prekograničnu komunikaciju (trgovačke skele, sajmovi, zakup zemlje, korištenje mlinova, čak i sela u neformalnome statusu dvostrukoga podaništva), ali je istodobno produbila sociokulturne razlike između jadranske obale i dinarskoga zaleđa, odnosno doprinijela jačanju i trajanju „slike drugosti“ u kojoj je „Morlakija“ postala drugost komunalne Dalmacije. (Više o tome u: Šarić, *Vlasi na Tromedi*, 5-16.)

¹⁴ Fehim Dž. Spaho, „Organizacija vojne krajine u sandžacima Klis i Krka u XVII. stoljeću.“ *Vojne krajine u jugoslavenskim zemljama u novom veku do Karlovačkog mira 1699.* (urednik Vasa Čubrilović), Beograd: 1989., 101-114.; Fehim Dž. Spaho, „Neke karakteristike razvitka varoških naselja u Kliškom sandžaku u XVI. i XVII. stoljeću.“ *Prilozi za orijentalnu filologiju*. 38/1988. (1989.): 241-251.; Fehim Dž. Spaho, „Prihvatanje islama kod stanovništva Kliškog sandžaka.“ *Prilozi za orijentalnu filologiju*. 41/1991. (1992.): 283-289.; Nenad Moaćanin, „Naseljenost Like i izvor feudalne rente početkom XVII. stoljeća pod turskom vlašću.“ *Historijski zbornik*. XLVI (1993): 61-65.; isti. *Turska Hrvatska. Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva do 1791. Preispitivanja*. Zagreb: Matica hrvatska, 1999., 64-74. (poglavlje: „Turska krajina: iz povijesti Kliškog i Krčkog sandžaka“).

¹⁵ Nenad Moaćanin, „Ime Gospić u svjetlu turskih izvora.“ *Croatia christiana periodica* 26 (1990.): 51-54.

¹⁶ Kastrum Novi (danas selo kod Gospića) prvi se put spominje 1449. godine (*Novum castrum*) kod diobe posjeda knezova Frankopana. Tada je knez Dujam Frankopan - uz Ostrvicu, Slunj i Ledence - dobio i Novi u Lici. Kasnije je Novi (Novigrad) pripao knezovima Krbavskim (Kurjakovići). Spominje se 1509. godine među 22 grada u ugovoru o nasljeđivanju koji je knez Nikola Zrinski sklopio s Ivanom Karlovićem (*Novigrad in Lykaensi comitatibus*). Usporedi: Vjekoslav Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*. Zagreb: 1901., 235; Vjekoslav Klaić: „Rodoslovlje knezova krbavskih od plemena Gusić“ *Rad JAZU*. 134 (1898): 193.

popis (*tapu tahrir defteri*) za sandžak Bosnu iz 1528.-1530. godine.¹⁷ Popis je nastao između prve polovice lipnja 1528. i početka rujna 1530. godine i predstavlja prvorazredni povijesni izvor za Liku u prvim godinama osmanske vladavine.¹⁸ Područje Gospića kao i cijele Like popisano je tada u sklopu *vilajeta Hrvati*, pogranične oblasti na zapadnome rubu Bosanskoga sandžaka. Bila je to privremena vojno-upravna jedinica koja je obuhvaćala novu osmansku stečevinu u Hrvatskoj u kojoj još nisu postojali uvjeti za uspostavu redovite vlasti, to jest timarskoga uređenja.¹⁹ Iz popisa je vidljivo da se tvrđava Novi nalazila na području „nahije Lika“ (*nahiye Lika*), ali ne u smislu upravno-teritorijalne jedinice nego je to bila tek zemljopisna odrednica (predjel, kraj, župa). Izgleda da je Lika u trenutku popisivanja 1528.-1530. godine jednim svojim dijelom još bila „ničija zemlja“ u kojoj su Osmanlije tek počeli uvoditi rudimentarne oblike vlasti.²⁰

Iz popisa su vidljivi prvi konkretni koraci koje je poduzimala osmanska vlast u cilju organizacije krajine (*serhata*) na novoosvojenome području u Lici uključujući

¹⁷ Tradicionalno datiranje osmanskoga osvajanja Like u 1527. godini u izvorima zasada nema potvrde. Osmanski pohod na „zemlju Ivana Karlovića“ u rano proljeće 1527. godine započeo je kratkom opsadom i osvajanjem Obrovca (30. ožujka), a dovršen je sredinom travnja kada su bez borbe pali gradovi u Krbavi: Komić, Udbina i Mersinj. U izvorima se tada ne spominje zauzimanje utvrda u Lici pa je još uvijek otvoreno pitanje je li Lika pala iste 1527. ili možda sljedeće 1528. godine? Iz pisma Krste Frankopana od 29. svibnja 1527. možemo tek naslućivati da je i područje stare Ličke županije bilo u osmanskim rukama. (*Ono ča smo imili u Hrvatih, to nam li savsema Turci razrobiše, pokli je Udvinu vzeta; do danaska ni nijedan dan bil, ki mi otca nisu robili (...) sada tvrdi Udvinu, Mersinj i Komić paša bosanski.*) Godinu 1528. obilježile su inače uzajamne pljačkaške provale: osmanske su čete u dva navrata provaljivale preko Hrvatske u Kranjsku plijeneći okolicu Otočca i posjede kneza Bernardina Frankopana u Modrušu, dok je ban Ivan Karlović dva puta u kolovozu i rujnu mjesecu provaljivao do Udbine te je „tri dana i tri noći“ čekao u zasjedi osmanske čete koje su se vraćale iz Kranjske. Suprotno očekivanome, akindžije se nisu vraćale putovima kojima su obično prolazili nego su krenuli „stazom uz more“, to jest vraćali se u Obrovac podgorskom stranom Velebita zaobilazeći Liku, koja očito još nije bila u čvrstome osmanskom posjedu. (*Monumenta Habsburgica*. I (urednik Emilij Laszowski), Zagreb, 1914., 114-115) Zapravo, prve obavijesti koje nedvojbeno govore o Lici pod osmanskom vlašću potječu iz 1528.-1530. godine kada je to područje izvršeno u osmanski porezni popis.

¹⁸ Osmanski porezni popisi redovito su nastajali neposredno nakon novih osvajanja s namjerom evidencije zatečenoga stanja i utvrđivanja fiskalnoga potencijala novoosvojenih područja. I navedeni je popis nastao kao posljedica intenzivnih osvajačkih pohoda bosanskoga upravitelja Gazi Husrev-bega, a koje je poduzimao od 1522. do 1528. godine u Hrvatskoj (zauzimanje Knina, Skradina, Ostrovice, Obrovca, Udbine i Jajca). Originalni popis nalazi se u Istanbul Bašbakanlik Osmanluk Arşivi (BOA), Tapu derter broj 157., a fotokopija je pohranjena u Orijentalnome institutu u Sarajevu. Prijevod deftera izradila je Medžida Selmanović neobjavljeni rukopis koje se također nalazi u Orijentalnome institutu (dalje: Rukopis MS).

¹⁹ Vilajet ili krajište „Hrvati“ obuhvaćao je samu jezgru srednjovjekovne hrvatske države odnosno područje između Cetine i Zrmanje (Cetinska, Kninska i Lučka županija) te Liku i Krbavu. (Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podjela*. Sarajevo: Svjetlost, 1982., 175-176., 204-213.; Močanin, *Turska Hrvatska*, 55-57.)

²⁰ Uz „nahiju Lika“ na jednome mjestu u popisu stoji proturječan podatak da se radi o „području rata“ (*dâr'ul-harb*), što bi značilo da još ne pripada „području islama“ (*dâr'ul-islam*) odnosno Osmanskome Carstvu. S druge, pak, strane za brojna opustošena naselja u Lici redovito se navodi da se nalaze „na opasnome području u blizini neprijateljske zemlje“, što znači da su nedvojbeno u osmanskome posjedu. (Rukopis MS, 148-159.; Šarić, „Vlasi na Tromedi“, 80)

i uže područje današnjega Gospića. Očito u sklopu širih ofenzivnih priprema za daljnja osvajanja, osobito u smjeru Senja, Osmanlije su u razdoblju 1528.-1530. godine počeli s utvrđivanjem pojedinih napuštenih gradova u Lici koji su im bili strateški vrijedni. Tako u dijelu deftera koji sadrži zbirni popis ulufedžijskih posada stoji podatak o Novome (*Novigrad*) u kojemu je bila smještena posada od 73 mustahfiza (čuvara utvrde).²¹ Istovremeno je u susjednome Bilaju bila smještena posada koju je činilo 55 mustahfiza, dok ih je na Udbini bilo popisano 107. Te aktivnosti, dakako, nisu ostale nezamijećene na protivničkoj strani. Naime, habsburški i mletački izvori uznemirenim tonom tada izvješćuju o osmanskome utvrđivanju u Lici. Vojvoda (subaša) Murat-beg Tardić, čehaja bosanskoga sandžak-bega Gazi Husrev-bega, pored izgradnje pomorske baze u Obrovcu, pristupio je i utvrđivanju Novoga i Bilaja u Lici, dok je u isto vrijeme hercegovački vojvoda Ibrahim-beg pregrađivao i utvrđivao Udbinu i Mrsinj u Krbavi.²² Prema tome, možemo se načelno složiti s mišljenjem Aladina Husića da je već do 1530. godine u Lici bila ustanovljena vojna krajina koja je u obrambenome sustavu Bosanskoga sandžaka pripadala takozvanome „prvom krajiškom pojasu“ s ulufedžijskim posadama.²³ Inače, u strukturi ulufežijskih posada na granici (pored mustahfiza i tobdžija) postojali su još i azapi (lako pješaštvo), farisi (laka konjica) i martolosi. Riječ je, dakle, o vojnim snagama koje su morale biti što pokretljivije jer su predstavljale najisturenije operativne snage.²⁴

Novi je tada postao isturenom pograničnom utvrdom čije se osnovno strateško značenje neće mijenjati sljedeće stoljeće i pol. Bila je to operativno-strategijska točka za navalu prema habsburškome Senju i Primorskoj krajini odnosno obranu osmanskoga područja u Lici, posebno komunikacijske osi Obrovac-Udbina, dviiju najistaknutijih osmanskih pograničnih utvrda na imperijalnoj Tromeđi. Međutim, zbog opće nesigurnosti i blizine granice konsolidacija osmanske krajine na području oko utvrde Novi kao i u cijeloj Lici tekla je veoma sporo. Opće pripreme za osvajanje Senja (izgradnja pomorske baze u Obrovcu, spaljivanje kaštela

²¹ Puni naslov izvora glasi: *Defter-i mücmel-i timarha mustahfizan-i liva-i Bosna* (Sumarni defter timara mustahfiza tvrđava live Bosna). Usporedi: Aldin, Husić, „Tvrđave Bosanskog sandžaka i njihove posade 1530. godine“. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 49 (1999/2000): 189.-229. Husić, međutim, Novigrad iz deftera pogrešno identificira s dalmatinskim Novigradom koji je tada bio pod mletačkom vlašću, a isto to čini i s bukovičkom Ostrovičkom koju pogrešno poistovjećuje s Ostrovičkom na Uni.

²² Hrvatski ban Ivan Karlović javljao je u pismu od 30. travnja 1530. kapetanu Gašparu Karšanu da je turska vojska „preplavila Liku i Krbavu“. U lipnju iste godine naslovni kninski biskup Andrija Tuškanić javlja Ivanu Katzianeru da Ibrahim-beg na Udbini sebi gradi novi dvor i utvrđuje stari grad Mrsinj.

²³ Tu tvrdnju Husić potkrepljuje i sljedećom primjedbom: „Ova pretpostavka utoliko je vjerovatnija kada se zna da Osmanlije do kraja svoje vladavine u području Like nisu imali značajnije pomake dalje na zapad i da se svi krajiški gradovi iz 1574. godine nalaze u prostoru koji ograničavaju Zrmanja i gornji tok Une. To znači da je dio krajine uspostavljene 1530. g. u području Like i Krke, Pounja, kasnije predstavljao krajinu Kliškog sandžaka.“ (Husić, „Tvrđave Bosanskog sandžaka i njihove posade 1530. godine“, 200). Fehim Dž. Spaho bio je mišljenja da je krajina na području Like organizirana tek oko 1550. godine. (Spaho, Organizacija vojne krajine u sandžacima Klis i Krka, 104).

²⁴ Husić, „Tvrđave Bosanskog sandžaka i njihove posade 1530. godine“, 207.

Novog u Vinodolu, opsada Brinja) osujećene su iznenadnom protuakcijom snaga senjske kapetanije, koje su krajem lipnja 1530. godine izvršile prepad na Obrovac spalivši podgrađe i sve tamošnje brodice (*fuste*), a sljedeće 1531. godine - kada je već bilo utanačeno primirje - izvršena je nova razorna provala koja je opustošila Novi i Bilaj u Lici.²⁵ Taj je napad očito potkopao snagu novouređenoga osmanskog krajišta u Lici i za gotovo dva desetljeća odgodio naseljavanje osmanskih podanika u to područje. S tim u vezi osmanskoj se posadi u Novome kao posebno velik problem nametalo pitanje logistike.²⁶

Namjera Osmanlija da se trajno učvrste na novoosvojenome području - za koje u defterima iz 1528.-1530., 1540. i 1550. godine redovito stoji primjedba da se radi o *nesigurnom i opasnom području u blizini neprijateljske zemlje* - vidljiva je i u nastojanju da ga nasele svojim vlaškim podanicima, tim zahvalnim kolonizacijskim elementom koji se svojim načinom života, društvenim ustrojem i stočarsko-ratničkom kulturom pokazao najprikladnijim za težak i opasan život na granici.²⁷ Prva kolonizacija osmanskih Vlaha u Liku pada u 1528. godinu i zbiva se u dramatičnome trenutku kada im je nakon Mohačke bitke ukinut poseban status vlaške *beraje* te su izjednačeni s običnom rajom.²⁸ Naime, iz popisa 1528.-1530. godine vidljivo je da se tadašnje vlaške obveze ne razlikuju od obveza ostale nemuslimanske zemljoradničke raje (plaćanje šerijatskih poreza u koje su ulazili ponajprije *džizija*-glavarina i *ušur*-desetina). Međutim, vlaško ime (*Eflak*) još uvijek se koristi u popisu kao što je ostala netaknuta i njihova vlaška organizacija s *džematima* (katunima) kojima su na čelu stajali *knezovi*, *vojvode* i *primičuri*. Očito da osmanska administracija tada još nije željela zadirati u vlašku samou-

²⁵ Gligor Stanojević, *Senjski uskoci*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1973., 20.; Marin Sanuto, *Diarii*. LIII, Venezia, 1879., 332. *Monumenta Habsburgica*. (priredio Emilij Laszowski) II, 1914., 53-54.

²⁶ Novi je bio udaljena osmanska utvrda usred nesigurnoga i opustošenoga kraja tako da se rješenje za opskrbu iznalazilo ne samo u pljačkanju protivničke strane nego i u trgovačkoj razmjeni s istom. Ilegalna trgovina s neprijateljem, koja je zabilježena već 1529. godine (na relaciji Udbina-Brinje), ostat će trajno prisutna pojava. Posebnu ulogu u toj potajnoj i nedopuštenoj robnoj razmjeni imat će Karlobag, koji će postati najvažnijom krijumčarskom lukom na cijeloj imperijalnoj Tromeđi u XVI. i XVII. stoljeću. Područje Novoga u Lici kao neposrednoga zaleđa Karlobaga zauzet će posebno mjesto na toj „trgovačkoj ruti“. Tako će uz ekonomiju pljačke i kontrabanda oblikovati specifičan tip krajiškoga „*homo oeconomicus*“ (Šarić, *Vlasi na Tromeđi*, 83.)

²⁷ Vlašku kulturu mobilnih stočara-ratnika Osmanlije su instrumentalizirali prema uzoru na srednjovjekovne balkanske države integrirajući ih još od sredine XV. stoljeća u svoj vojnokrajski sustav. Taj će model velikim dijelom kasnije preuzeti i Habsburgovci i Mlečani u organizaciji svojih vojnih krajina.

²⁸ Nešto poslije Mohačke bitke 1526. godine osmanske vlasti ukinule su vlaški status na razini cijele države. Izgleda da su osvajanja u Ugarskoj (i Hrvatskoj) iziskivala velike financijske troškove zbog čega država više nije bila spremna priznavati porezne olakšice znatnome dijelu stanovništva, posebice kršćanskim zimijama. Prema naredbi velikoga vezira Ibrahim-paše 1528. ukinute su „*hassa zemlje*“, zakupi odsjekom (*mukata*) i „*Zakon Vlaha*“. Pravno-statusna derogacija nije se odnosila samo na Vlahe nego i na pripadnike vojnučkoga reda. Jedino su martolosima priznata sva ranija prava. Prema svemu sudeći ta je naredba objavljena negdje u drugoj polovici 1528. godine jer nije ugrađena u popis Vlaha Smederevskoga sandžaka, koji je dovršen u svibnju 1528. godine, ali se zato pojavljuje u opširnome popisu Bosanskoga sandžaka iz 1528.-1530., što znači da je primjenjivana i na području Like.

pravu niti u povlastice vlašškoga starješinskog sloja, čime suštinski nisu dirali u temeljne ustanove vlašškoga društva pa se u tome smislu ni ne može govoriti o nekoj „devalhizaciji“ Krajine. Povlastice vlaške upravljачke elite nisu ukinute tako da su knezovi, vojvode i primićuri i nadalje pripadali sloju osmanskoga stanovništva s poreznim imunitetom (*muafijet*) i time de facto ulazili u vojnički stalež (*asker*). Njihov status ne samo da je ostao nepromijenjen nego se i poboljšao jer su tada brojni vlaški knezovi postali timarnici dobivši područja svojih knežina – džemata i sela kao timarske nadarbine, nerijetko kao kolektivne timare, takozvane *gedik-timare*.²⁹

Vlaške starješine tada imaju važnu ulogu i u naseljavanju vlašškoga stanovništva u novoosvojenim područjima u „vilajetu Hrvati“. Osmanska vlast dodjeljivala im je timare u pograničnim krajevima i tako poticala vlaško naseljavanje opustjelih područja. Tako su timari u blizini tvrđave Novi 1528.-1530. dodijeljeni vlaškim knezovima: *Vukašinu sinu Sladoja* s čijega je timara ubiran skroman prihod od svega 995 akči³⁰ i *Petru Prejiću*, jednome od starješina takozvanih *Istarskih Vlaha*, čiji je ukupan prihod od 3.908 akči bio kudikamo izdašniji.³¹ Ipak, tada je najveći timarnik u Lici bio muslimanski spahija *Džafer Odojčić*, „mazul“ hercegovačkoga sandžak-bega, s ukupnim prihodom od 9.349 akči.³²

Pojava *Istarskih Vlaha* u Lici, povratničke vlaške skupine iz habsburškoga dijela Istre (Kras, Čičarija i Učka), jezgra koje se nalazila u nahijama na području Bukovice, pokazuje da je Lika tada zauzimala važno mjesto u osmanskoj kolonizacijskoj politici, koja je, između ostaloga, išla i za tim da zadrži ili povrati izbjeglo sta-

²⁹ Time se još više potenciralo društveno raslojavanje unutar vlaške sredine, premda su elementi plemensko-patrijarhalnog i vojno-demokratskog poretka u stanovitoj mjeri ograničavali efekt unutarnjih raslojavanja i hijerarhizacije. (Šarić, *Vlasi na Tromeđi*, 20-29.)

³⁰ Na timaru kneza Vukašina bilo je popisano ukupno 38 kuća (37 nemuslimanskih i 1 muslimanska), te 4 neoženjena. U sastavu timara nalazile su se mezre: *Papraćani kod Novog* (za koju stoji da je „staro seosko naselje“), te *Hoteš* i *Podastrža*. (Rukopis MS, 154-155.)

³¹ Knez Petar Prejić bio je jedan od najutjecajnijih predstavnika vlaške elite na tom dijelu granice. Držao je veliki broj mezri i čifluka na području Like i Krbave, te u nahijama Obrovac i Ostrovica u Bukovici. U Lici je konkretno držao mezru *Trnova* (Trnovac?), *Godušice*, *Gaćepeći* i *Turobati* (?) „koja pripada tvrđavi Novi“, kao i mezru *Kukovac* kod „zapuštene tvrđave Kukovac u okolini Like“ (riječ je o utvrdi Kukljić, op.a.), potom mezru *Bandol*, te brojne mezre u okolici „zapuštene tvrđave Gradčac“. (Ibid, 155-157.) Knez Petar je vjerojatno umro nešto prije 1540. pošto ga defter iz te godine više ne spominje. Međutim, osmanski izvori spominju njegova sina Bogdana Prejića. Naime, kako bilježi jedan osmanski izvor, ubrzo nakon Petrove smrti, jedna grupa istarskih Vlaha iz Like (vjerojatno oko 1538. tijekom masovnih vlaških uskakanja na habsburško i mletačko područje od Žumberka do Istre i zadarskog zaleđa), uzela je sa sobom njegovu sina Bogdana koji je u to vrijeme bio još dijete. Bogdan se kasnije vratio na osmanski teritorij, prešao na islam, te mu je, po preporuci Malkoč-bega, sandžakbega Klisa, 1557. godine dat timar. (usp. Snježana Buzov, „Vlaška sela, pašnjaci i čifluci: krajolik osmanlijskog prigraničja u šesnaestom i sedamnaestom stoljeću.“ u: *Triplex Confinium (1500-1800): ekohistorija*. Split-Zagreb: Književni krug, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2003., 237)

³² Džafer Odojčić držao je brojne mezre u okolici Ribnika (*Čelopek*, *Dugošani*, *Bukovljani*), Lovinca i Mazina. Na njegovu timaru bilo je popisano ukupno 12 muslimanskih i 82 nemuslimanske (vlaške) kuće te tri „neoženjena“. (Rukopis MS, 148-150.)

novništvo u novoosvojenim područjima.³³ Takvu migracijsku politiku pridobivanja (*istimalet*) i u ovome je slučaju zdušno provodio već spomenuti vojvoda Murat-beg Tardić u pokušaju da što uspješnije ustroji osmansku krajinu. Međutim, prva vlaška kolonizacija u osmanskoj Lici doživjet će gotovo potpuni neuspjeh. Pokušaj pravno-statusne nivelacije vlaške s običnom rajom pokazao se financijski neuspješnim, a političko-sigurnosno krajnje štetnim projektom. Ukidanje posebnoga vlašskog statusa izazvalo je već od 1530. godine prve velike nemire i masovne prelaske (*uskoci*) na neprijateljsku stranu kao i prve masovne kaznene deportacije vlašškoga stanovništva u dubinu osmanskoga teritorija, posebice u Podunavlje. O razmjerima depopulacije toga strateški veoma osjetljivog područja svjedoče i podaci iz deftera koji su uslijedili nakon ukidanja „vlašškoga zakona“. U popisima iz 1540. i 1550. godine za Bosanski i Kliški sandžak velike površine zemljišta na području Like, Krbave, Bukovice i Ravnih kotara upisane su kao puste (*hali*) jer ih nije imao tko obrađivati.³⁴ Takav razvoj događaja ozbiljno je dovodio u pitanje sigurnost nove osmanske granice prema habsburškom i mletačkom području na imperijalnoj Tromeđi.

Područje Novoga u Lici u popisu Kliškoga sandžaka iz 1550. godine

Područje oko tvrđave Novi spominje se i u opširnome katastarskom defteru za sandžak Klis iz 1550. godine.³⁵ Ono se i tada nalazilo u sastavu *nahije Lika*, pod kojom, izgleda, još uvijek imamo podrazumijevati samo geografski predjel.³⁶

³³ Prema podacima iz deftera 1528.-1530. godine proizlazi da je na području osam nahija južno od Velebita (Kličevac, Ostrovnica, Zečevo, Zrmanja, Bukovica, Karin, Obrovac i Podgorje) u petnaest džemata (katuna) bilo ukupno 603 domaćinstva Istarskih Vlaha (od toga svega četiri muslimanska). S obzirom na prošireni („zadružni“) karakter vlaških obitelji moguće je da je ukupan broj Istarskih Vlaha tada iznosio oko šest tisuća.

³⁴ Koliko je vlašškoga stanovništva između 1530. i 1540. prebjeglo na habsburški i mletački teritorij (Žumberak, Bela krajina, južna i zapadna Istra te okolica Zadra), a koliko je iseljeno u dubinu osmanskoga teritorija, iz dostupnih izvora jedva da se može i približno procijeniti. Habsburški i mletački izvori o vlaškim uskakanjima mogu tek djelomice biti od pomoći u tome procjenjivanju. U popisu žumberačkih uskoka iz 1551. godine ubilježeno je 311 novodoseljenih vlaških domaćinstava, a i u ostalim krajiškim posadama u Hrvatskoj iz te godine (kao, na primjer, u Senju, Otočcu i Brinju) nalazimo Vlahe - osmanske prebjegce. Prema mletačkome popisu („anagraf“) iz 1554. godine vlaških prebjega samo u Mletačkoj Istri bilo je oko 1.700 domaćinstava, što bi iznosilo između 7.800 i 9.700 stanovnika. U svakome slučaju, šire područje osmanske krajine u gornjemu Pounju, Krbavi, Lici, Pozrmanju, Bukovici i Ravnim kotarima bilo je opet prilično ispražnjeno. (SHK III, 394-411.; Drago Roksandić. „O popisu žumberačkih uskoka iz 1551. godine“ u: Drago Roksandić, *Etnos, konfesija, tolerancija*. Zagreb: SKD „Prosvjeta“, 2004., 25-50.; Egidio Ivetić, *La popolazione dell'Istria nell'età moderna. Lineamenti evolutivi*, Trieste-Rovigno: Centro di ricerche storiche Rovigno, n. 15, Unione Italiana-Fiume, Università popolare di Trieste, 1997., 90-91.; Marko Šarić, *Dinarski Vlasi između Osmanskog Carstva i Venecije. Povijest pravnih institucija jednog krajiškog društva (15.-17. stoljeće)*. Magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2005., 81-85.)

³⁵ *Opširni popis Kliškoga sandžaka iz 1550. godine*. (obradili: Fehim Dž. Spaho-Ahmed S. Aličić; priredila: Behija Zlatar), Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 2007. (dalje: OPKS)

³⁶ Fehim Dž. Spaho bio je mišljenja da je godine 1550. osmanska vlast u Lici još uvijek bila provizornoga

Zanimljivo je, međutim, da se u popisu više ne spominje *nahiye Korbava* kao 1528.-1530. godine i da sada "lička nahija" obuhvaća široko područje između Velebita i Plješevice, područje koje je nekoć pripadalo četirima hrvatskim županijama (Lika, Krbava, Bužani i Hotuča). Nahije *Srb*, *Zrmanja* i *Popina* smještene istočno od Like bile su već organizirane vlaške nahije, upisane u carski has i naseljene brojnim vlaškim stanovništvom organiziranim po džematima.³⁷

Po brojnim *mezrama* koje se tada navode u Lici vidljivo je da se još uvijek radilo o veoma slabo naseljenome području, posebice kada je riječ o muslimanskom stanovništvu. Podaci iz popisa 1550. godine zapravo daju sliku prave pustoši i jasno ukazuju na sporu konsolidaciju osmanske vlasti u Lici i Krbavi, koja je i dva desetljeća nakon osvajanja imala još uvelike provizoran karakter.³⁸ Naime, neposredna blizina granice te prelazak kliških uskoka u Senj 1537. godine i početak njihovih borbenih akcija, koje su imale obilježje neprestane gerile (*četovanje* ili *mali rat*), dugoročno su se negativno odrazili na demografske procese u osmanskoj Lici.³⁹ O provizornome karakteru osmanske vlasti u Lici govori i činjenica da su godine 1550. jedini utvrđeni gradovi na tome prostoru bili Udbina, Gračac i Novi, dok su ostali bili srušeni, zapušteni ili se uopće ne spominju.⁴⁰ Podaci, pak, o *vojvodi Sinanu* i *vojvodi Ahmetu* ukazuju da je tijekom 1540-ih na ličko-krbavskome području ustanovljen sustav „vojvodaluka“ ili „subašiluka“, vjerojatno sa sjedištem na Udbini.⁴¹

Novi je imao status utvrde (*kale*), ali se ne spominje zapovjednik (*dizdar*) niti mahala odnosno varoš, što upućuje da se u podgrađu još nije u cijelosti razvi-

karaktera te da se o organiziranome sustavu nahija može govoriti tek u defteru iz 1574. godine. (Fehim Dž. Spaho „Prihvatanje islama kod stanovništva Kliškog sandžaka.“ *Prilozi za orijentalnu filologiju*. 41 (1992): 283.-289.) Nahije sandžaka Klis u okviru carskoga hasa tada su bile: Strumička (Strmica), Plavna (Plavno), Zrmanja i Popina, Zrmanja-Istrija, Ostrovica-Istrija, Bukovica, Uskoplje, Kupres, Janj, Sokol, Ključ, Beograd-Dlamoč, Unac i Srb. Nahije u sastavu sandžakbegovoga hasa bile su: Livno, Zminje Polje, Petrova Gora, Petrovo Polje, Kosovo, Nečven, Livno, Sinj i Vrhrika (Vrlika). Popis zeameta nalazili su se u sastavu nahija Uskolje, Rama i Neretva, dok su timari bili upisani po nahijama Livno, Kupres, Rama, Neretva, Uskoplje, Sokol, Saromište, Sinj, Kosovo, Ostrovica i Nadin. (OPKS: x-xv)

³⁷ Ibid, x-xii.

³⁸ Epizoda oko neuspjeloga pokušaja uspostave Krčkoga (Ličkoga) sandžaka sa sjedištem u Obrovcu 1538./1539. godine, koju spominje osmanski kroničar Ibrahim Pečevi, primjer je s kakvim su se ozbiljnim poteškoćama Osmanlije suočavale pri učvršćivanju i organizaciji vlasti u krajinama na ličkome i sjevernodalmatinskom području. (Ibrahim Alajbegović Pečevija, *Historija 1520.-1576. 1.* Prijevod uvod i bilješke prof. dr. Fehim Nametak, Sarajevo: El-kalem, 2000., 173.; Šarić, *Vlasi na Tromeđi*, 81.)

³⁹ Premda zauzimanje Klisa 1537. predstavlja vrhunac osmanskih osvajanja u Hrvatskoj u prvoj polovici XVI. stoljeća, taj će događaj objektivno pogoršati osmansku poziciju u Lici i Krbavi. Preseljenje kliških uskoka u Senj i početak njihovih učestalih pljačkaških provala u Liku, značajno će otežati osmansko učvršćivanje na tom području i zapravo onemogućiti daljnja osvajanja u pravcu zapada. (Šarić, „Vlasi na Tromeđi“, 108.)

⁴⁰ U popisu se navode srušeni i zapušteni kašteli: Podlapac, Komić, Vranik, Lukavac i Kukljić. Mazin, Lovinac i Mogorić spominju se samo kao napuštena sela (*mezra Nazin*, *mezra Lovina*, *mezra Mogorova*), dok se Bunić, Medak, Ribnik, Bilaj, Budak i Perušić uopće ne spominju.

⁴¹ OPKS, 82.

lo muslimansko naselje. Naime, oko 1550. godine na području Novoga kao i u cijeloj ličkoj nahiji započeo je novi val naseljavanja, o čemu, uostalom, izravno svjedoči i sâm popis.⁴² Prema tim dragocjenim podacima proizlazi da je oko 1550. godine druga vlaška seoba (a možda i muslimanska) na gospičko područje, odnosno u okolice tvrđave Novi, dolazila sa širega područja Sinja u Cetinskoj krajini i Glamoča u Bosni. Za gospičko područje tako stoji konkretan podatak o „nomadima“ ili „pridošlicama“ (*haymane*) iz Bitelića u sinjskoj nahiji, koji su na mezrama u okolici tvrđave Novi držali zemlje u zakupu.⁴³ Spomenute mezre na novskome području pripadale su kolektivnome timaru: *Alije sinu Hamzinu Isi, sinu Ismailovomu, Ferhadu, sinu Mustafinu i Rustemu* - sve spahijama i krajiškim zapovjednicima koji su također držali timare i u nahiji Sinj i Cetina.⁴⁴ Među „hajmanima“ se spominje i jedan konvertit na islam - *Hizir, sin popa* koji je možda istovjetan s Hizirom, sinom popa iz vlašškoga džemata kneza Ferhada u nahiji Glamoč.⁴⁵ U prilog toj činjenici govori i podatak da su neke vlaške starješine, koji su 1528.-1530. i 1550. godine sudjelovali u naseljavanju Like i Bukovice, dolazili iz srpske, unačke i glamočke nahije gdje su držali timarske nadarbine.⁴⁶ Pojava, pak, muslimanskih doseljenika u statusu vlaških „hajmana“ potvrđuje tezu da je među muslimanskim krajišnicima u Lici bio i znatan broj islamiziranoga vlašskog stanovništva.⁴⁷

⁴² Proces novog naseljavanja Like i Krbave kojim je trebalo ojačati osmanske pozicije na granici i biti osnova za daljnja osvajanja, otpočeo je u vrijeme kliškog sandžak-bega (*mir-i liva-i Klis*) Ahmed-bega nešto iza 1547., nakon što je s habsburškom stranom sklopljeno petogodišnje primirje. Poticaj mu je svakako morao dati događaj iz 1544. kada su snage uskočkog kapetana Vuka Auersperga umalo preotele Udbinu, spalivši njeno podgrađe.

⁴³ *Mezre Bahori i Purišani sa mlinovima i mezre: Nadgorica, Zapotočani, Podstrane, Batakići, Budići, Zamalko, Papračani, Plićani i Tomljani, pripadaju Lici, u blizini tvrđave Novigrad, u posjedu Džafera, sina Muradova i Hizira, sina popova i Cvetka, sina Dobrilova i Radoja, sluge popa (?), te Radojka Radohnova, Radivoja, Radosava, Vukoja i Radice, sina Pokrajca i Ivana, sina Radičina. Spomenute mezre su u nahiji Lika i na njima je upisano nekoliko nomada iz sela Bitelić. U starom defteru su upisane kao selo. To su zemlje koje su u zakupu stanovnika sela Bitelić.* (OPKS, 404.)

⁴⁴ Ibid, 43, 403-404, 407.

⁴⁵ Džemat kneza Ferhada u nahiji Glamoč (*Belgrad-Dlamoč*) brojao je 54 domaćinstva, 42 kršćanska i 12 muslimanskih. (Ibid, 46-47.) Ime rječice Glamočnice na području Metka, koju inače ne bilježe srednjovjekovni izvori, također bi mogla upućivati na vlašku migraciju iz bosanskoga Glamoča u Liku sredinom XVI. stoljeća.

⁴⁶ Na primjer, vojvoda i knez Vladislav, koji je 1528.-1530. i 1550. godine kao starješina vlašškoga džemata u nahiji Glamoč, držao timare u nahiji Ostrovica i Obrovac (Karin). Isti je slučaj bio i s knezom Mihovilom, koji je 1528.-1530. godine opustjelo ličko krajište po nalogu osmanskih vlasti naseljavao „hajmanima“ (nomadima), a 1550. držao je čifluk u selu Dragnić kod Glamoča ili s knezom i vojvodom Strahinjom Bratićem iz Unca, koji je 1528.1530. godine također uživao nadarbinu u Zrmanji gdje je naseljavao svoje ljude. (OPKS, 42, 432, 434; Milan Vasić, „Etnička kretanja u Bosanskoj krajini u XVI. vijeku.“ *Godišnjak Društva istoričara BiH* 14 (1964): 243)

⁴⁷ Nenad Moačanin, „Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva do razdoblja reformi u Bosni i Hercegovini (1463.-1831.).“ u: Željko Holjevac, – Nenad, Moačanin, *Hrvatsko-slavonska vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva u ranome novom vijeku*. Zagreb: Barbat, Leykam international, 2007., 129.; Šarić, *Vlasi na Tromedi*, 85.

Iz popisa 1550. godine vidljivo je da je na gospićkome području još uvelike bilo očuvano zatečeno staro nazivlje. U neposrednoj blizini tvrđave Novi kao i u nje-govoj široj okolici zabilježena su tako imena starih ličkih i buških sela koja se spominju još u srednjovjekovnim izvorima, a koja su 1550. godine najčešće imale status „mezri“, to jest napuštenih sela.⁴⁸

Neki podaci, pak, navode na zaključak da je na širem području Novoga moralo ostati i nešto starosjedilačkoga hrvatskog stanovništva koje je dočekalo osmansku vlast. Naime, sustavni osmanski pljačkaški upadi i ratna pustošenja još od godine 1468. te sukcesivno pomicanje osmanske granice na zapad doveli su do demografskoga pražnjenja ličkoga prostora, koje je kulminiralo između 1514. i 1527. godine.⁴⁹ Međutim, tu i tamo ostalo je nešto starosjedilačkoga stanovništva koje je dočekalo Osmanlije ili se na poziv osmanskih krajiških zapovjednika povratilo u stari zavičaj. U prilog toj činjenici ne govori samo uvelike očuvana lokalna toponomastika nego i konkretni podaci o stanovitome *Jurju Sudači* i *Jurju sinu Vukše*, koji su držali zemlje na mezrama u okolici tvrđave Novi.⁵⁰ To je stanovništvo, međutim, bilo malobrojno i nestalno odnosno od zanemarive ekonomske koristi za državu.

⁴⁸ U neposrednoj okolici Novoga spominju se mezre: *Papračani*, *Zapotočani* (Zapotočje) i *Gaćepeći* (Gaćezezi). U široj okolici Novog spominju se još mezre: *Smilnica* (Smiljan?), *Ljutožje* (Ljutača?), *Podmijača* (Miljača?), *Zabužani* (Zabužani?), *Nadgorica* (Podgorci?), *Trnova Mala* (Trnovac?), te *Duga Poljica*, *Podastrana*, *Psic* (Psivići), *Lišnik* (Liš), *Projan* (Potorjan?) i *Mahavci* (Maholci to jest današnja Kruščica), koji su se nalazili na današnjemu pazariškom području. Isti je slučaj i s mezrama *Bukovljani* i *Dugošani* kod Ribnika te mezrom i tvrđavom *Kukovac* (Kukljić) i *Čelopekom* kod Metka, *Dubničem* (Dubovik) na kosinjskome području i tako dalje. (OPKS, 234, 235, 392, 404, 410, 413, 419, 421, 425, 428, 429; Stjepan Pavičić, „Seobe i naselja u Lici.“ *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*. 41 (1962): Zagreb, 1962., 20, 22, 29, 30-34, 41, 46, 48-57, 60-65, 66, 68, 73, 202)

⁴⁹ Intenzivno iseljavanje iz Like i Krbave kao posljedica osmanskih provala i osvajanja nije bilo samo stihijsko nego i dobro organizirano od strane zemljišne gospode (knezovi Frankopani, Kurjakovići) te pojedinih vojnih (kraljevskih i carskih) zapovjednika. Iseljavanje se odvijalo u tri glavna smjera: 1.) prema sjeveru u Gornju Slavoniju, osobito oko Ozlja i Ribnika u Goričkoj županiji, a potom i dalje u zapadnu Ugarsku sve do Moravske; 2.) prema sjeverozapadu na habsburško područje u Istri, Krasu i Kranjskoj te 3.) prema zapadu na Kvarnerske otoke pod mletačkom vlašću, pogotovo na otok Rab koji je tradicionalno bio povezan s Podgorjem i Bužanima. Dio izbjeglica, pretežno niže i srednje plemstvo, iselio se na susjedno područje Senja i Gacke i uključio u obrambeni sustav Senjske kapetanije. U popisima vojnih posada Senjske kapetanije iz 1540. i 1551. godine nalazimo tako prezimena starih plemićkih rodova za koja se pretpostavlja da su podrijetlom iz Ličke i Buške županije (Brajkovići i Draškovići u Senju, Bogdanići u Otočcu, Markovići u Prozoru). U Otočcu je 1540. godine zapisan i stanoviti Blaž *von Nouograd* (lički Novi?), koji je primao vojnu plaću u iznosu od osam guldena.

⁵⁰ U defteru 1550. godine konkretno stoji: „(...) *U starom defteru je upisano: to je mezra Projani* (Potorjan?. op.a.) *koja pripada tvrđavi Novi, mezra Večerjan, koju je držao Juraj Sudača i zemlje koje je posjedovao Juraj, sin Vukše. Spomenuti čifluk je na krajini i granici. Sada se u novi defter utvrđuje na osnovu ranije odluke.*“ OPKS, 407.

Uspostava nahije Novi: najzapadnija upravna jedinica europskoga dijela Carstva

Unatoč svim izazovima nemirne *krvave krajine* osmanska je država uspjela i na tu udaljenu zapadnu pokrajinu postupno proširiti svoju redovitu vojno-upravnu organizaciju tako da je Lika do 1570-ih godina konačno čvrsto integrirana u krajiški sustav osmanske Bosne (Kliški sandžak) i njezinih socioekonomskih i etnokulturnih struktura. Činjenica da je između 1550. i 1574. godine na ličkome prostoru formirano dvanaest nahija kao upravno-teritorijalnih jedinica najbolje govori o toj novoj stvarnosti na osmanskoj krajini.⁵¹ Izdvajanje područja zapadno od rijeke Krke iz sastava Kliškoga sandžaka i osnivanje posebnoga *Krčkog (Ličkog) sandžaka* i *Kninskoga kadiluka* 1580. godine bila je samo logična posljedica takve prostorne transformacije i reorganizacije.

U tome je razdoblju formirana i *nahija Novi*, najzapadnija upravna jedinica Kliškoga odnosno od godine 1580. Krčkoga (Ličkog) sandžaka.⁵² Kao posebna nahija po prvi se put spominje u opširnome katastarskom popisu iz 1574. godine.⁵³ Nahija Novi je - kao i ostale tada novoosnovane nahije u Lici - pripadala Kninskome kadiluku.⁵⁴ Za njezinu uspostavu presudno je bilo postojanje znatnijega muslimanskog naselja (zajednice ili džemata) kako bi kadijin zastupnik *naib* mogao uredovati u pitanjima šerijatskoga prava.⁵⁵ Pored demografskih važnu ulogu u formiranju nahije imali su i vojno-strategijski i geografski čimbenici. Nahija je dobila ime prema središnjoj osmanskoj utvrdi koja je već desetljećima kontrolirala širu okolicu, a obuhvaćala je prostrano pogranično područje između Velebita i rijeke Like. Kontinuitet tako uspostavljene prostorne organizacije u zapadnoj Lici održat će se i kasnije u habsburškome vojnokrajiškom razdoblju.⁵⁶

⁵¹ Riječ je o nahijama Gračac, Mazin, Cvituša, Medak, Bilaj-Barlete, Novi, Budak, Perušić, Bunić, Udbina, Lapac i Nebljusi. Podatak koji donosi nadvojvoda Ernest u izvješću kralju Rudolfu od lipnja 1577. godine da su „Turci i Vlasi“ naselili dvadeset gradova u Lici upućuje na mogućnost da je najveći broj ličkih nahija osnovan tijekom Ciparskoga rata (1571.-1574.) ili po njegovu neposrednom svršetku kada su Ferhad-beg Sokolović i novi kliški sandžak-beg Mustafa-beg potaknuli novu kolonizaciju na „serhatu“ i pristupili novome poreznom popisivanju Kliškoga sandžaka 1574. godine. (Šarić, *Vlasi na Tromedi*, 87.)

⁵² Nahija (tur. *nahiye* od ar. *nāhiyā*) je bila upravna jedinica manja od kadiluka koja je imala svoj točno određeni teritorij i obično je stajala pod neposrednom upravom nekoga organa s određenim prerogativima upravne vlasti (naibi, čehaje, a u slučaju vlaških nahija knezovi i primićuri). Dijelom su potjecale od srednjovjekovnih župa čuvajući stara imena, a dijelom su nosili imena najvažnijih naselja odnosno utvrda na nekome području. Nahije kao najniže upravno-sudbene jedinice ulazile su u sastav kadiluka.

⁵³ Šabanović, „Bosanski pašaluk“, 212.

⁵⁴ Ibidem, 226.

⁵⁵ Naibi su vršili sudsko-upravne poslove („nijabet“) koje im je prepuštao kadija dotičnoga kadulika iz djelokruga svoje stvarne i teritorijalne nadležnosti.

⁵⁶ Područje kapetanije Novi od 1712. do 1746. godine poklapalo se s područjem bivše osmanske nahije Novi (Novi, Divoselo, Smiljan, Brušane, Pazarište).

Nahija Novi je godine 1574. na istoku i sjeveroistoku rijekom Likom graničila s nahijama *Bilaj-Barlete*, *Budak* i *Perušić*,⁵⁷ dok je na jugoistoku, vjerojatno potokom Počiteljicom, međila s nahijom *Lika* sa sjedištem u Ribniku. Na zapadu i sjeverozapadu u području Velebita granicu prema habsburškome teritoriju činio je široki pojas „ničije zemlje“.⁵⁸ Granica je zapravo bila ondje do kamo je dopirao nadzor posada iz isturenih pograničnih utvrda. Bio je to međupojas osmanskih i habsburških stražarnica te osmatračnica u kojemu nijedna strana nije imala potpuni nadzor. Ustvari, pojas ničije zemlje ovdje se podudarao s planinskim grebenom Velebita koji je za obje strane u vojnostrateškome smislu predstavljao i oslonac i prijetnju.⁵⁹ Velebit je i vizualno ostavljao snažan dojam granice – i prirodne i političke.⁶⁰

Novska je nahija kroz cijelo vrijeme svoga postojanja bila istureno osmansko krajište na imperijalnome višegraničju, što se, dakako, izravno odrazilo i na cjelokupan specifičan razvoj toga prostora. Geografski gledajući, bio je to najzapadniji europski teritorij pod suverenitetom osmanskoga padišaha. Osmanskome *serhatu* u Lici stajao je sučelice habsburški *kunfin* u Primorju (njemački *Meer-gränitz*). Bila su to dva suprotstavljena, ali na mnogo načina međuovisna, geopolitička prostora. Početkom Kandijskoga rata sredinom XVII. stoljeća šire područje Novoga našlo se i u zoni vojnih operacija Mletačke Republike odnosno *kotarskih Morlaka* kojima je Lika bila čest cilj četovanja. Nahija Novi tako je i stvarno i simbolično postala dijelom šire imperijalne Tromeđe u kojoj su se isprepletali sukobljeni interesi ranonovovjekovnih sila: Osmanskoga Carstva, Habsburške Monarhije i Mletačke Republike.⁶¹

⁵⁷ Perušić se ne spominje u defterima iz 1528.-1530. i 1550. godine pa izgleda da su ga Osmanlije trajno zaposjeli tek 1553. godine kada ga je Malkoč-beg istodobno kad i Bunić obnovio i utvrdio smjestivši ondje jaku vojničku posadu (ulufedžije i neferi). Perušić je tada postao isturena osmanska utvrda prema habsburškoj Primorskoj krajini i polazna baza za martološke prepade na habsburško područje, prije svega u Gackoj dolini i okolici Senja, ali jednako tako i česta meta uskočkih četovanja.

⁵⁸ Zapadnjački pojam „ničija zemlja“ (*terra nullius* iz rimskoga prava) nema adekvatnoga parnjaka u osmanskoj pravnoj terminologiji.

⁵⁹ Planina je manjim taktičkim jedinicama (*četa*, *haramiluk*) omogućavala neprimjetno prilaženje neprijateljskim utverdama i naseljima te prodor u dubinu neprijateljskoga područja. Međutim, svaka uporaba većih jedinica te vođenje zahtjevnijih i složenijih operacija bila je povezana s brojnim problemima i rizicima operativno-taktičke i logističke prirode. To je možda i bio razlog dugotrajnosti i neprobojnosti granice na Velebitu.

⁶⁰ Moguće je da se epska imaginarna planina *Kunara* odnosi upravo na Velebit oblikujući se u svijesti muslimanskih krajišnika kao „granična planina“ Carstva (perzijski *kenar* – granica, rub). Ona je kroz 160 godina najvećim dijelom bila granična planina „Istoka i Zapada“ te „krvavo razbojište“ na što i danas podsjećaju brojni toponimi na potezu od Baških Oštarija do senjskoga Vratnika (Razbojište, Rainov grob, Nadžak, Turska vrata, Hajdučki kukovi i tako dalje).

⁶¹ Osmansko Carstvo zauzelo je Liku i Krbavu snagom oružja (*seyf ile*, osmansko-turska inačica latinskog *iure belli* iz rimskoga prava) te je prema osmanskome, odnosno islamskome pravu, Liku i Krbavu smatrala isključivo islamskim državnim teritorijem (*darulislam*) i državnom zemljom u vrhovnome vlasništvu sultana (*erz-i mirije*, *erz-i memleket*). Habsburški vladari koji su baštinili ugarsku krunu, temeljem nasljednoga prava (*hereditas*), smatrali su se legitimnim baštinicima ugarskih vladarskih prava

Nahija Novi: teritorij i stanovništvo prema popisu iz 1604. godine

Nahija Novi - prema podacima iz deftera, za koji se u historiografiji uobičajilo tvrditi da je nastao 1604. godine – obuhvaćala je znatno prostranije područje od onoga zabilježenog u popisu iz 1574. godine.⁶² Bila je to tada najprostranija nahija ne samo u Krčkome (Ličkom) sandžaku nego i među najvećima u Bosanskome beglerbegluku uopće. Veličina nahije vidljiva je i po iznosu rente (prihod uživa-telja dažbina) od oko trideset tisuća akči, čime je njezina vrijednost s gledišta rente bila pri vrhu, ako ne i najveća u Krčkome sandžaku.⁶³ Naime, u sastavu nahije Novi godine 1604. našlo se tada i područje bivše nahije Lika iz 1574. godine (utvrde Ribnik, Počitelj i Mogorić) kao i područje Podgorja s Karlobagom i Jablancom. Ribnik i njegova okolica teško su stradali 1584. godine u napadu senjskih uskoka, namjera kojih je bila da u toj i drugim akcijama tijekom 1580-ih sasvim rasele Liku. Ta namjera nije bila ostvarena, ali nahija sa sjedištem u Ribniku ipak je ukinuta i njezino područje priključeno je susjednoj nahiji Novi, što je i evidentirano u novome defteru iz 1604. godine. Prekovelebitsko područje oko Karlobaga i Jablanca također se tada našlo u sastavu nahije Novi, što svjedoči da je osmanska država tijekom *Dugoga rata* (1593.-1606.) poduzimala konkretne korake da i na velebitsko Podgorje proširi svoju vlast.⁶⁴ To se područje zapravo nalazilo u položaju neformalnoga *koimperija* na koje su svoje pravo istovremeno polagale i osmanska i habsburška država. Takav pogranični režim „dvostrukoga kondominija“ odrazio se i na fenomene *višestruke lojalnosti i nestabilnoga podaništva*, koji su znatno obilježili taj dio krajine.⁶⁵ Iz popisa je vidljivo da je osman-

od Podunavlja do Jadrana polažući tako pravo i na Liku i Krbavu kao na stare hrvatske županije. Taj državopravni trenutak posebno je bio naglašen u staleškoj ideologiji hrvatskoga plemstva koje je na Liku i Krbavu gledalo kao na otkinute i razasute dijelove Hrvatskoga Kraljevstva (*membra disiecta*). Mletačka Republika lišena argumentacija državnoga, povijesnoga i ratnoga prava, a vođena svojim čisto strateškim interesima, ličkome je prostoru pristupala pragmatično. Liku je promatrala kao zonu svoga političkog i ekonomskog utjecaja (interesna sfera), kojom osigurava svoje pozicije na istočnojadranskoj obali, ponajprije u „Morlakiji“ i „Morlačkome“ (Podvelebitskom) kanalu. (Šarić, *Vlasi na Tromeđi*, 102-103.)

⁶² Zapravo je 1604. godine izvršena posljednja redakcija a sam popis nastao je u prvoj polovici 1590-ih (približno 1592.-1595.). S popisom se „oteglo“ jer je carska defterhana odlučila, po prvi put otkad su popisi provođeni, istovremeno prikupiti podatke o prihodima i poreznim obvezama na razini cijele države. Tako su i svi sandžaci u Bosanskome beglerbegluku formalno popisani iste 1604. godine (podatak Nenada Moačanina).

⁶³ Moačanin, „Ime Gospić u svjetlu turskih izvora“, 51.

⁶⁴ Znakovito je da osmanska strana koristi stariji hrvatski naziv Bag, dok se u habsburškim izvorima to mjesto uvijek javlja pod svojim novim imenom Karlobag (*Carlweg*), koje je dobilo po nadvojvodi Karlu. (Prvi se put pod tim imenom spominje 1580. godine.)

⁶⁵ Fenomeni višestruke lojalnosti i nestabilnoga podaništva nisu bili karakteristični samo za granicu u Podgorju nego su važni i za Liku u cijelosti. To pogranično „balansiranje“ najčešće je bilo povezano s ustanovom plaćanja danka - zvanoga „harač“ (ili „uskočka filurija“) prema osmanskom porezu - u zamjenu za zaštitu od pljačkaških pohoda. Tako su, primjerice, osmanski vlaški podanici u Pazarištu godine 1584. bili prisiljeni plaćati danak senjskim uskocima u zamjenu za zaštitu od pljačkaških pohoda. Riječ je o starim buškim selima: Dugopoljci, Humčani, Breznik (Brezovo Polje) i „Rista“ (Rastoka?). Usporedi: Aleksa Ivić, *Seoba Srba u Hrvatsku i Slavoniju. Prilog ispitivanju srpske prošlosti tokom XVI.*

ska fiskalna administracija u najmanju ruku kontinentalnu (ličku) stranu Velebita smatrala neosporno svojim područjem. Između ostaloga, spominju se i planinski pašnjaci (*yaylak*) – među njima i pašnjak *Rudine* – s kojih se ubirala pristojba za ljetnu ispašu.⁶⁶

Na području nahije Novi zabilježene su tada 32 fiskalne jedinice u statusu sela (*karye*), četrnaest mezri, osam čiftluka, pet jajlaka (ljetni pašnjaci) i nešto zemina. Podatak o 32 sela na prvi pogled ostavlja dojam prilične naseljenosti. Naseljenost je svakako bila veća u odnosu na 1550. godinu, ali je iz popisa očito da pojedina naselja istodobno imaju status i sela i mezre odnosno da su neka od njih vjerojatno ipak bila nenaseljena.⁶⁷ Mezri je najviše bilo u blizini tvrđave Novi, od kojih najviše pozornosti plijeni mezra Gospić. Riječ je o zemljišnim jedinicama koje su posadnici tvrđave Novi obrađivali u vlastitoj režiji. Prostrana nahija Novi bila je bogata vodotocima (važniji su: Lika, Novčica, Bogdanica, Otešica, Brušanica i Počiteljica) pa ne čudi podatak da je 1604. godine u nahiji zabilježeno najmanje 36 mlinova.⁶⁸ Veliki broj mlinova upućuje, pak, na mogućnost (za pogranične

i XVII. veka, Sremski Karlovci, 1909., 9; Šarić, *Vlasi na Tromeđi*, 108. Ako je vjerovati Vitezovićevoj *Kronici* i „Turci Novljani“ u godinama prije 1679. plaćali su „harač mira“ senjskome velikom kapetanu. Pavao Ritter Vitezović s tim u vezi donosi nam dinamičan opis jednoga tipičnog četovanja ili maloga rata na Krajini: „1679. Novlyani vu Like poddavalifze Szenyanom pod harach, ali ovi na harach nifzu hoteli privoliti. Tri fzto Szenyanov derchalo je vu Liku pod Novi prek Velebicha, gdefzu zavjeli velik plen, nitifzu z-nyim fetuvali: konyanikifze raztergali po fzelah, y pod kule Turfzke, a pefczy fzpali, doklam fzfuzfe od vfzeh fztran Turczu iztekli, nafje prez reda potirali, razbili, y plen oteli. Poginulo je onde od Szenyanov 21, palo ih vu fzfufanfzto 8. Turak mertveh ofztalo 30, a 7 fiveh dopelyano. Ovo letto vnoge Turfzke chete oglafzilefze po Horvatfzkeh Krainah.“ Osmanskoj su strani tada najviše jada zadavali krmpotski Bunjevac i „glafzovit chetnik“ Juriša Balenović te otočki haramija Mikulica Orešković, koji je (prema krajiškoj predaji) osobno odrubio glavu ličkome Mustaj-begu Kasumoviću. (Vitezović, *Kronika aliti szpomeneek vszega svzeta vekov*, 202-203.)

⁶⁶ Riječ je o velebitskome pašnjaku Rudina pod Visočicom ili Velikoj Rudini iznad Donjega Pazarišta. U popisu se također spominje i *mezra Oštarije* na Velebitu. Primorski krajišnici su, pak, u isto vrijeme primorsku stranu Velebita smatrali neupitno habsburškim teritorijem. Iz opisa obale i luka *na konfinu cesarove svitlosti u Podgoriu* iz 1639. godine vidljivo je da su primorski (senjski) krajišnici vrhove Velebita iznad Jablanca do jaseničkoga Dračevca smatrali pravom granicom prema „turskoj krajini“: „(...) *i od mora ye kunfin cesaroue suitlosti do uarh gore, ki sse imenuie Velebich, dalleko od mora migl latin-skih, po komu ye kunfinu suakoga driiua gore za suaku potribu.* (Spomenici Hrvatske krajine. *Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium.*“ (Uredio Radoslav Lopašić, Zagreb, II. 211. (dalje: SHK).)

⁶⁷ U popisu iz 1604. godine - pored starih toponima zabilježenih 1550. kao na primjer, *Papračan*, *Zapotočan*, *Dugošan*, *Smiljan*, *Lišani* (Lišnik iz 1550.), *Podastrana*, *Mahorci* (Mahavci iz 1550.) - pojavljuju se i novi, danas postojeći, što svakako treba povezati s novim stanovništvom koje se na tome prostoru naseljava između 1550-ih i 1570-ih godina. Riječ je o selima i mezrama: *Gospić*, *Šibljan* (Šib), *Račić* (Rajčić), *Novosel* (Novoselo Trnovačko), *Rakovica* (Rakovac), *Brušan* (Brušane), *Brusnica* (Brušanica?), *Oštarije*, *Popovci* (Popovača Pazariška) i *Glavica* (Aleksina Glavica iz 1712., to jest današnja Aleksinica). Mnogi toponimi u međuvremenu su nestali, poput *Gospojina Sela* (možda Divoselo?), koje se spominje u defteru iz 1574. godine, a ima i takvih koje je teško dešifrirati i još teže ubicirati (na primjer *Stapan*, *Mašan*, *Bilišani*, *Crljan*, *Vinari*, *Cerić*, *Komarevo*). Selo *Zalužje*, pak, vjerojatno odgovara srednjovjekovnim Zalužanima, starome selu u Bužanima. (Stjepan Pavičić ubicirao je Zalužane na rijeci Lici nedaleko današnjega Kaluđerovca.)

⁶⁸ Moaćanin, 1990.: 51. U opisu Like i Krbave iz 1696. godine na području „Novskoga kufnina“ spomi-

prilike) življega prometa pa i trgovine.⁶⁹ Na življi trgovački promet svakako je utjecao i zemljopisni položaj u zaleđu Karlobaga, malene luke (skele) preko koje se odvijala intenzivna trgovina između osmanskih podanika iz Like (žito, stoka i drvo) te mletačkih podanika s kvarnerskih otoka (paška sol). Podatak o ubiranju tržnih pristojbi negdje na području nahije („badžana“) upućuje upravo na takav zaključak.⁷⁰

Podaci iz 1604. godine jasno upućuju na konfesionalno strukturirana naselja, pri čemu su muslimani u pravilu nastanjivali tvrđavska podgrađa (varoši), a kršćani sela („filurijska“ i „baštinska“). Na području Novoga muslimansko je stanovništvo bilo koncentrirano u samome središtu nahije, u varoši (podgrađu) tvrđave Novi, a vjerojatno ga je nešto bilo i u obližnjoj Podbusiji, Podoštri i Kaniži. S obzirom da je 1616. godine utvrda Bogdanić imala malu posadu od deset ulufedžija, moguće je da je manje muslimansko naselje postojalo i na području Smiljana.⁷¹ I Ribnik je predstavljao u lokalnim okvirima važno muslimansko naselje (150 kuća), koje se odlikovalo disperziranom strukturom naseljenosti.⁷² Muslimansko stanovništvo živjelo je od plaćene vojničke službe (*ulufedžije* – „dnevničari“) i obrade zemlje, što im je bio dopunski, ali veoma važan izvor egzistencije. Zapravo,

nju se rijeke: Lika (*Lika flumen*), Novčica (*Novaticza*), Počiteljica (*Pochitelicza*), Ostrovica (*Ostervicza*), Hotešica (*Hotessicza*), Šebinac (*Sebinacz*), Pazarišnica (*Parfarischicza*), Bužinovac (*Bosinovacz*) i Bukovica (*Bukovicza*). Za njih se kaže da obiluju različitim vrstama riba i da se prema potrebi mogu postaviti i mlinovi. (SHK, III. (1889): 50.)

⁶⁹ Moačanin, „Ime Gospić u svjetlu turskih izvora“, 51.

⁷⁰ Taj se podatak vjerojatno odnosi na Pazarište (nekadašnji Tržić), koji nekako u to vrijeme stječe svoje novo „turcizirano“ ime.

⁷¹ Na tu mogućnost upućuje i toponim *Tursko groblje* u Smiljanu. Doduše, treba voditi računa i o muslimanskome običaju podizanja „mezarja“ izvan naseljenih mjesta, pogotovo u slučaju takozvanih „še-hitluka“ – groblja muslimanskih mučenika (gazija) poginulih za vjeru, koja su redovito nastajala na zasebnim, izdvojenim mjestima podalje od naselja. (Islam, inače, ne poznaje kult mrtvih zbog čega se među muslimanima razvio nemaran i indiferentan odnos prema mrtvima pa otuda i narodna izreka: „Prolaziti kao pored turskog groblja.“.)

⁷² Lički Ribnik pod osmanskom vlašću zavređuje posebnu studiju. Zahvaljujući svojem zemljopisnom položaju (smješten u središtu „stare“ ili „uže“ Like, uz obalu istoimene rijeke) i povijesnim značajkama (Počitelj kod Ribnika bio je u srednjem vijeku ličko župsko sjedište a okolno područje pripadalo je Mogošćanima, najvažnijoj hrvatskoj plemićkoj zajednici u Lici.), Ribnik je od najranijega vremena osmanske vladavine često bio identificiran s Likom („nahija Lika“), što je potvrđeno i nakon 1580. godine kada je u njemu krčki (lički) sandžak-beg imao svoju rezidenciju. Stoga se „grad Lika“, koji spominje osmanski putopisac Evlija Čelebi 1660. godine u svojoj čuvenoj *Seyahatnami*, najvjerojatnije odnosi upravo na Ribnik premda Hazim Šabanović ostavlja mogućnost da se možda radi i o Staroj Ostrovici na Uni. (Evlija Čelebi, *Putopis. Odlomci o jugoslavenskim zemljama*. Sarajevo: Sarajevo-Publishing, 1996., 76, 223.) Ribnik će zbog općih okolnosti na nemirnoj granici ostati tek skromno naselje te nikada neće steći status „kasabe“ kako to navodi Čelebi za „grad Liku“ u svojem putopisu. U osmanskom razdoblju u tri je navrata bio razaran (1584., 1648. i 1685. godine) i sva tri puta obnavljan. Među osmanskim utvrdama u Lici nije se toliko isticao snagom koliko položajem i simbolikom - bila je to jedina utvrda nizinskoga tipa, smještena u polju na poluotoku koje zatvara rijeka Lika, ujedno i rezidencija pokrajinskoga namjesnika. Osim predjela *Begluk* još dva ribnička toponima izravno podsjećaju na nekadašnju prisutnost sandžak-begova: *Begova Glavica* i izvor *Begovac*. Na sandžak-begovu rezidenciju upućuju i toponimi *Ilidža* (kupaonica ili toplice?) i *San* (mjesto na kojemu se vrši postrojavanje i smotra trupa - zborni mjesto.).

radilo se o agrarnoj populaciji koja se po načinu života nije bitno razlikovala od svojih vlaških, kršćanskih susjeda.⁷³

Većinu stanovništva činili su kršćanski Vlasi, uglavnom srpskopравoslavne provenijencije. Naime, uslijed seoba sredinom XVI. stoljeća u Lici je došlo do velikih sociodemografskih i etnokulturnih promjena. Novodoseljeno stanovništvo na gospićko područje donijelo je elemente islamsko-orijentalne kulture kao i komponente drugih kulturnih fondova koje je kulturno i etnički raznoliko Osmansko Carstvo u sebi sublimiralo. U Liku se tada šire i kulturni elementi s bosanskoga i srpskoga povijesnog prostora (novoštokavska „hercegovačka“ narječja, bunjevačka tradicija, srpsko pravoslavlje), a nadasve napreduje vlaški sociokulturni model koji se pokazao najprikladnijim za život na nesigurnoj i nemirnoj granici. (Mobilni stočari-ratnici koji žive u proširenim obiteljima temeljenim na agnatskom srodstvu.)⁷⁴ To se novo nasljeđe prepoznaje i u „štokaviziranoj“ i „turbiciziranoj“ toponimiji gospićkoga kraja.⁷⁵

Klasični vlaški status (*eflakan ta `ifesi*) godine 1604. formalnopравно više nije postojao, kao što se ni vlaško ime više ne koristi, a zamjenjuje ga sintagma „filuridžijska raja“ ili „filuridžijski narod“ (*tayfa-i filuriciyân*). Također ni klasična vlaška organizacija po džematima (katunima) tada nije zabilježena ni u nahiji Novi ni u Lici općenito.⁷⁶ Na području nahije Novi Vlasi su živjeli u petnaest sela i dvije mezre, organizirani, izgleda, samo u jednoj knežini koja predstavlja oblik vlaške samouprave.⁷⁷ Približnu sliku naseljenosti vlaških kršćana pružaju nam i podaci o crkvama. Na području nahije Novi godine 1604. spominju se samo dvije crkve u funkciji: sv. Marka u blizini tvrđave Počitelj i sv. Mikule za koju u popisu ne

⁷³ Čelebijin opis ličkih serhatskih gazija iz 1660. godine otkriva nam da su, kada je riječ o odijevanju, mnogi „dinarski“ kulturni elementi bili zajednički i muslimanskome i vlaškom kršćanskom stanovništvu (suknena odjeća, crveni prsluci sa srebrnim tokama, uske suknene hlače, crven-kape, pojasevi, opanci). Usporedi: Čelebi, *Putopis*, 229-230.

⁷⁴ Zanimljivo je da istaknuti bunjevački katolički rodovi s gospićkoga područja svoje podrijetlo najčešće izvode od bosansko-humskog plemstva (Bačići, Devčići, Filipovići, Miletići, Rukavine, Rupčići, Zdunići, Živkovići), a vlaško-pravoslavni od srpskih junaka iz kosovskog epskog ciklusa (Obradovići, Rajčevići). Dakako, riječ je o konstruiranoj (mitskoj) genealogiji, koju treba promatrati u kontekstu kulturoloških fenomena „dugoga pamćenja“ i „izmišljene tradicije“ te krajiškoga ratničkog mentaliteta gdje se podrijetlo istaknutih krajiških obitelji tražilo (projiciralo) u junačkim i plemenitim precima. (Šarić, „Vlasi na Tromedi“, 109-110.)

⁷⁵ Bilaj (Belaj), Ljutača (Ljutožje), Mušaluk (Sutpetar), Oteš (Hoteš), Pazarište (Tržić), Rizvanuša, Šedrvan na Velebitu, Široka Kula (Široki Turanj), Velebit (Velebić), Žitnik (Zažično) i tako dalje.

⁷⁶ Vlaški džemati tada se još samo sporadično javljaju u nekim dijelovima sandžaka Krka (nahija Karin), a općenito su vrlo rijetki u ostatku Bosanskoga beglerbegluka. (Šarić, „Vlasi na Tromedi“, 28, 96-97.; Snježana Buzov, „Vlaško pitanje i osmanlijski izvori.“ *Povijesni prilozi*. 11 (1992) 44-46.)

⁷⁷ Na organizaciju vlaških knežina upućuje podatak o *knezu Stipanu, sinu popa* koji je držao slobodnu baštinu u vrijednosti od četrdeset akči u Mogoriću „na zemlji porušene tvrđave“. (Podatak Nenada Moačanina) Početkom Bečkoga rata istaknuti vlaški starješina na tome području bio je harambaša Vukašin Rosić iz Čitluka („de Čitluch di Novi di Lica“), koji je u veljači 1685. godine s dvadeset čitlučkih obitelji prebjegao na mletačko područje u podgorski Starigrad. (Boško Desnica, *Istorija kotarskih uskoka*. II, Beograd 1951., 53.)

stoji gdje se se poblizje nalazila.⁷⁸ O *Gospojinoj crkvi*, koja je 1604. bila u ruševnome stanju i koja se dovodi u vezu s imenom Gospić, bit će više govora u daljnjemu tekstu.⁷⁹

Iz „filurijskih“ sela ubirani su prihodi od filurije i hajmana u ukupnome iznosu od 10.164 akče, dok su u ostalim selima kršćanski podanici držali slobodne baštine, podložne jedino plaćanju filurije i nekih sitnih taksi i globa.⁸⁰ Istražujući naseljenost i izvore feudalne rente u osmanskoj Lici na osnovi podataka iz popisa 1604. godine, Nenad Moaćanin iznosi tezu prema kojoj su „filurijska“ sela bila naseljena, dok su „baštinska“ bila nenaseljena.⁸¹ Naime, prošireni karakter vlaških obitelji omogućavao je članovima domaćinstva da zemlju obrađuju u „baštinskim“, a žive u „filurijskim“ selima u kojima su i evidentirane kućne starješine.⁸² Inače, u vrijeme nastanka popisa područje nahije Novi bilo je jedno od žarišta nemira nezadovoljnih vlaških podanika u Lici. Nezadovoljstvo zbog ukidanja „vlašškoga reda“ i zloraba pokrajinske upravljačke elite, posebice Halil-bega Memibegovića koji je na Krčki (Lički) sandžak polagao gotovo dinastička prava, rezultiralo je čitavim nizom buna i nemira 1609., 1610. i 1614. godine.⁸³

Prema habsburškim izvorima potkraj osmanske vladavine na području nahije Novi bilo je oko četiristotinjak kuća, a jedan izvor izričito spominje dvjesto kršćanskih (vlaških) kuća.⁸⁴ S obzirom na demografska kretanja kod pokrštenoga

⁷⁸ Mile Bogović pretpostavlja da je crkva sv. Mikule/Nikole mogla biti na području Trnovca pozivajući se na lokalnu predaju. (Mile Bogović, „Crkveno ustrojstvo Like i Krbave u srednjem vijeku“ u: *Krbavska bitka i njezine posljedice*. (ur. Dragutin Pavličević), Zagreb. Hrvatska matica iseljenika, Zavod za hrvatsku povijest, 1997., 84.) „Zemlja sv. Mikule u Bužanima“ spominje se još 1450. godine, što upućuje da se crkva nalazila negdje na širem pazariškom ili dijelu smiljanskoga područja. U opisu iz 1696. godine samo se na pazariškom području navode ruševine četiriju crkava („pod Pazarištem, Ostrovicom i Hotešom“), dok se na ribničkome području spominju ostaci čak njih sedam. (SHK, III (1889): 48, 50.)

⁷⁹ Na crkvu podsjeća i toponim *Klisa* u Divoselu (turski *kilisa* od grčki *ἐκκλησία* i latinski *ecclesia*, crkva). Taj toponim veoma je učestao u Lici, a redovito označava manje uzvišenje na kojemu se nekoć nalazila crkva ili kapela (Klisa bužimska, Klisa bilajska, Klisa perušička).

⁸⁰ Podatak Nenada Moaćanina.

⁸¹ Moaćanin, „Naseljenost Like i izvori feudalne rente“, 62.

⁸² Prihvatimo li navedenu hipotezu, ispada da su naseljena vlaška sela u nahiji Novi bila: *Mahori, Natačić (Tanačić?), Novosel, Brušan, Lišani, Račić, Podastrana, Papračan, Potkovac, Neradaš (Mezadaš?), Dolac, Popovci, Smiljan, Bilišani i Stapan*. U prilog Moaćaninovo hipotezi možda govori i činjenica da je veliku većinu „baštinskih“ sela danas više nemoguće ubicirati jer su ti toponimi sasvim nestali (*Koma-revo, Vinari, Cerić, Crljen, Zalužje*).

⁸³ Pobunjeno vlaško stanovništvo sa širega područja Novoga održavalo je preko Karlobaga vezu sa snagama Senjske kapetanije od kojih su 1611. godine očekivali i konkretnu pomoć te dopuštenje za preseljenje u Gusić polje kod Brloga. (Marko Šarić, „Društveni odnosi i previranja u sandžaku Lika-Krka u 16. i početkom 17. stoljeća“ u: *Diplomska radionica 1 prof. dr. Drage Roksandića*. Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest, 1999., 67-128.; 1999.; SHK, II, 4.)

⁸⁴ General Herberstein u izvješću o vojevanju u Lici i Krbavi 1685. godine navodi: „(...) nach solchen verichtungen ist der march zu den schloss Novi gagen, wobey etliche Türkhen gefangen bekhommen, bis 400 heysser abgebrandt.“ U opisu Like i Krbave iz 1696. godine za područje Novoga stoji i ovaj podatak: „(...) dum tenerent dominatum barbari, 200 capita Valachorum habitabant in districtu Novi.“ (SHK, III, 447, 50.)

muslimanskog i vlaščkog stanovništva u Lici na prijelazu iz XVII. u XVIII. stoljeće (Naime, domaćinstva ličkih pokrštenika brojala su u prosjeku sedam do osam članova, a vlaško-bunjevačka jedanaest članova.), ukupan broj stanovnika nahije mogao je iznositi između tri i četiri tisuće.⁸⁵

Utvrd a i varoš Novi

Naselje Novi - u kojemu je bilo sjedište nahije i u kojemu je boravio *naib* (kadijin namjesnik) - sastojalo se od utvrde i varoši (podgrađa), dok je u XVII. stoljeću negdje u okolici podignuta i palanka. Utvrda Novi, koja se nalazila na humku poviše naselja (Gradina, 617 m/nm), bila je opasana čvrstim i jakim zidinama u obliku nepravilnoga osmerokuta s četiri branič-kule.⁸⁶ S utvrde se neposredno nadziralo Trnovačko i Smiljansko polje (u popisu iz godine 1604. *Novsko polje*) te obronci Velebita u smjeru Baških (Oštarijskih) vrata.⁸⁷ Na susjednim uzvisinama Karauli i Busiji također su se nalazile stražarnice-osmatračnice. U habsburško-me opisu iz 1696. godine stoji da je osmanska utvrda Novi vladala nad dvanaest drugih utvrda, ali poimenično se spominje samo njih devet: Bužim, Krčmar(ić), Smiljan, Bogdanić, Stari i Novi Hoteš, Ostrovica (buška), Obrovac i Badar.⁸⁸ Riječ je o starim ličkim i buškim kastrumima koje su Osmanlije prilagodili svojim potrebama pretvorivši ih u kule-stražarnice (*karaulhane*).

Broj vojničke posade (*neferi*) u XVII. stoljeću kretao se između stotinu i 150 na čelu s dizdarom, a činili su je isključivo muslimani. Dizdari su redovito dolazili iz redova mustahfiza, obično su nosili titulu age te su uz vojnu obnašali i dužnost civilnoga upravitelja mjesta. Dizdar utvrde Novi 1604. godine bio je stanoviti *Husein-aga*, koji je u okolici držao čiftluk s prihodom od petsto akči.⁸⁹ Prema popisu plaćenih vojnika Krčkoga i Kliškoga sandžaka iz 1616. godine Novi je imao ukupno 81 plaćenoga dnevničara (*ulufedžija*), a u sastavu garnizona nalazila se i palanka koje je brojala 23 plaćena vojnika. Mala utvrda Bogdanić na smiljansko-me području brojala je tada deset ulufedžija. Do 1643. godine ukinuta je posada

⁸⁵ Usporedbe radi, godine 1712. na području Novoga, Divosela, Smiljana, Brušana i Pazarišta, koji su do 1689. godine činili nahiju Novi, bilo je popisano 426 domaćinstava i 4.195 stanovnika, što znači da je taj kraj nakon habsburške rekonkviste bio tek nešto naseljeniji. Etnokulturna struktura stanovništva bila je zato znatno složenija, to jest „peterostruka“: pokrštenici („Turci“), Bunjevci („katolički Vlasi“), pravoslavni Vlasi („Rašani“), Hrvati i Kranjci. (Usporedi: Marko Šarić, „Predmoderne etnije u Lici i Krbavi prema popisu iz 1712./14.“ u: *Identitet Like: korijeni i razvitak. Knjiga I.* (ur. Željko Holjevac), Zagreb-Gospić, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić, 2009., 325-384.)

⁸⁶ U utvrdu se nalazio dizdarov stan te ostali prateći fortifikacijski objekti: oružarnica i barutana (*džebhana*), hambar i čatrnja.

⁸⁷ U vidokrugu utvrde Novi nalazile su se okolne, veće i manje, osmanske fortifikacije: Počitelj, Medak, Ribnik, Vrebac, Bilaj, Barlete, Ostrvica, Grebenar, Široka Kula, Budak, Oteš, Bužim, Smiljan, Krčmar i Bogdanić.

⁸⁸ SHK, III, 50, 450.

⁸⁹ Podatak Nenada Moaćanina.

u Bogdaniću, ali je zato broj ulufedžija u utvrđi i palanci Novi znatno porastao. Posada u Novome brojala je tada ukupno 145 ulufedžija, od čega ih je 94 bilo u samoj utvrđi, a 51 u palanci. Posada utvrde sastojala se od: 39 mustahfiza, osam tobdžija, 34 azapa i trinaest farisa, a palanke od: sedamnaest mustahfiza i 34 martologa.⁹⁰ Novi je tako spadao u red jačih osmanskih utvrda u Lici i na cijelome Krčkom sandžaku.⁹¹

Novi i njegovi krajišnici našli su svoje mjesto i u usmenoj epskoj tradiciji koja se oblikovala unutar kulturnoga krajolika krajine tijekom XVI. i XVII. stoljeća. Novi se često spominje u pjesmama muslimansko-krajiškoga i uskočkoga ciklusa postavši (uz Udbinu i Ribnik) važnom točkom u epskoj geografiji Like.⁹²

U podgrađu istočno od utvrde Novi razvilo se središnje muslimansko naselje gdje je podignuta i džamija, vjerojatno nešto prije 1574. godine.⁹³ Ovo naselje osmanski izvori iz 1574. i 1604. godine označavaju kao „varoš tvrđave“ (*varoş kal' a-i*). Novi je, prema tome, imao status *varoši*, ali u značenju podgrađa utvrđenoga muslimanskog vojničkog grada, a ne u smislu klasične kategorizacije osmanskih gradskih naselja, u kojoj je varoš označavala četvrt (mahalu) naseljenu kršćanima. Naime, i u ovome slučaju suočavamo se sa širim problemom kako kvalificirati tvrđavska naselja ličkih muslimana koja nisu bila ni manji grad (*kasaba*) ni tipično selo (*karye*) ni trgovište (*bazar*) niti klasična varoš.⁹⁴ U podgrađu Novoga nije

⁹⁰ Spaho, „Organizacija vojne krajine u sandžacima Klis i Krka“, 110, 111.

⁹¹ Usporedbe radi, susjedne utvrde imale su 1643. godine znatno manji broj plaćenih vojnika: Ribnik (36), Bilaj-Barlete (78), Budak (10), dok su oba Perušića (Stari i Novi) s palankom imali posadu od 154 ulufedžija (Ibidem). Prema grubim i vjerojatno pretjeranim procjenama habsburške strane Novi je početkom Bečkoga rata 1683. godine imao 150 konjanika i tristo pješaka čime je predstavljao najvažniju tvrđavu u „Donjoj Lici“. (Desnica, „Istorija kotarskih uskoka“, II, 314.) Taj bi podatak mogao odgovarati istini samo ukoliko muslimanskoj posadi pribrojimo i kršćanske Vlahe iz okolice.

⁹² *Dizdar od Novoga* epski je lik koji se često javlja u ciklusu pjesama o senjskim uskocima gdje je nerijetko prikazivan u pozitivnome svjetlu kao dostojan protivnik:

„Na konja se junak primetnuo,
Iđe jašuć gradu od Novoga,
Kada dođe gradu od Novoga,
Iđe k vratim dizdar od Novoga.
Božju mu je pomoć nazivao:
„Božja pomoć, dizdar od Novoga!
Imaš koga na prodaju roblja?“

(Anđelko Mijatović, *Senjski uskoci u narodnoj pjesmi i povijesti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1983., 64-65.)

⁹³ Džamija je 1690. godine pregrađena u katoličku crkvu koja je posvećena sv. Antunu Padovanskome. (Izbor patrona župe nije bio slučajan jer se osmanska posada u Novome predala 16. lipnja 1689., trećega dana po svetkovini sv. Antuna Padovanskoga.) U sklopu naselja nalazili su se još Podbusija, Podoštra i Kaniža.

⁹⁴ U Krčkome (Ličkom) sandžaku početkom XVII. stoljeća većina muslimanskih tvrđavskih naselja imala je status upravo takvih „netipičnih“ varoši. U popisu 1604. jedino je Knin formalno imao status kasabe, dok je Skradin bio to tek neformalno. Gračac i Obrovac bili su najrazvijenija naselja varoškoga

evidentirano stalno naseljeno stanovništvo nego se uz naselje spominju zemljišne jedinice (čiftluci, zemini i mezre) koje drže i u vlastitoj režiji obrađuju članovi tvrđavske posade.⁹⁵ Time je varoš Novi uz vojničko imala i izrazito agrarno značenje pa se o nekome obrtničko-trgovačkom naselju gradskoga tipa ne može govoriti. Novi je tako *de jure* bio netipična varoš i upravno (nahijsko) središte, ali se po svojoj gospodarskoj ulozi i načinu života *de facto* približavao običnome selu.⁹⁶

Na osnovu mletačkih i habsburških podataka iz 1624. i 1696. a koji su djelomice potjecali iz osmanskih izvora, možemo procijeniti da je Novi u XVII. stoljeću brojao oko 100-njak kuća.⁹⁷ I habsburški vojnokrajiški popis „zemalja i ljudi“ u Lici i Krbavi iz 1712. također predstavlja dragocjen, premda posredan izvor podataka za Novi i gospićko područje u kasnom osmanskom razdoblju.⁹⁸

Prostorne i funkcionalne strukture osmanskog Gospića

Podaci iz osmanskih poreznih popisa uvelike rasvjetljavaju rano razdoblje povijesti Gospića ali još uvijek ostaju brojna otvorena pitanja: od porijekla, kontinuiteta i ubikacije samog toponima Gospić, pa do propitivanja njegovih prostornih i funkcionalnih struktura. Premda područje oko donjeg toka Novčice nije bilo žarište naseljenosti, osmanske su krajiške strukture prepoznale stratešku vrijednost toga

tipa. U statusu varoši bili su još: Vrana, Nadin, Ostrovica (pounska), Udbina, Medak, Perušić, Velim, Karin i Novi. (Fehim Dž. Spaho, „Neke karakteristike razvitka varoških naselja u Kliškom sandžaku u XVI. i XVII. stoljeću.“ *Prilozi za orijentalnu filologiju*. XXXVIII/1988. (1989): 241.-251.)

⁹⁵ Pojava muslimanskih krajišnika-seljaka bila je općenito raširena i vlasti ju nisu odobravale zbog zapuštanja službe, ali je nisu mogle ni sprečavati, svjesne da su plaće loše i neredovite. (Moačanin, „Naseljenost Like i izvori feudalne rente“, 64.)

⁹⁶ U Lici je tijekom osmanskoga razdoblja riječ „varoš“, koja je izvorno značila veće naseljeno mjesto izvan gradskih zidina, to jest podgrađe (suburbium) ili trgovište (opdium), postala sinonim za manje selo, odnosno za gušće naseljeni zaselak, obično s patronimičkim predznakom. (Na primjer, Obradovića Varoš u Gospiću, Milkovića Varoš u Smiljanu, Mudrovčića Varoš u Ribniku, Kneževića Varoš u Širokoj Kuli i tako dalje.)

⁹⁷ U mletačkome geografsko-statističkom opisu Bosanskoga beglerbegluka nastalome nešto poslije 1624. godine za Novi stoji sljedeća zabilješka: „*Novi, é pur di medema condicione che dentro la città homini da fatti nro 100.*“. (Franjo Rački, „Prilozi za geografsko-statistički opis bosanskog pašaluka.“ *Starine JAZU*. 14 (1882): 184.)

⁹⁸ Prema tome popisu području Novoga (*terrena conscriptio ex Novi*) – koje se pružalo uz rječicu Novčicu, od Velebita pa sve do ušća u rijeku Liku – pripadali su predjeli: Podklisa, Vedro Polje, „Pod gradom“, Podbusija, Ždralovac, Babine, Čajer, Papračani, Podoštra, Novo Selo, Bare, Pikovac, Šedrvan, Balinac, Veliko Polje, Rosulje, Kaniža, Čanića Brdo, Lug, Hrnjino Brdo, Luka, Žabica, Šabanova ograda, Šerića Brdo, Budžak, Senkovića kula, Gospić, Šib, Rajčić, Lipe, Jazmak i Točak. U devet obitelji pokrštenika („novokršteni“) koji su ostali živjeti u Novome bilo je ukupno sedamdest ukućana, odnosno sedam do osam po domaćinstvu. Vojnih obveznika („puškari“) među pokrštenicima bilo je osamnaest ili 42 posto muške populacije. Sedam domaćinstava bilo je inokosno, a dva domaćinstva imala su karakter proširene ili zadružne obitelji. (Domaćinstva Ivana Jengića i Petra Šabana u kojima je živjelo po dvoje braće sa ženama i djecom.) Pokrštenička domaćinstva u Novome posjedovala su u prosjeku oko 130 štrikova zemlje (oko petnaest jutara), što je iznad tadašnjega ličkog prosjeka. (*Popis Like i Krbave 1712. godine. Obitelj, zemljišni posjed i etničnost u jugozapadnoj Hrvatskoj*. (Ur. Karl Kaser-Hannes Grandits-Siegfried Gruber), Zagreb: SKD „Prosvjeta“, 2003., 311-315.; dalje: PLK.)

prostora. Smješten u zapadnom dijelu Ličkog polja, u „trokutu“ osmanskih utvrda Novi-Bilaj-Budak, na području gdje su se ukrštavali pravci starih karavanskih putova i pograničnih četovanja, u blizini nekoliko riječnih prijelaza („brodova“) i mostova preko Novčice, Bogdanice i Like, Gospić će postupno tijekom XVII. stoljeća postajati sve značajniji čimbenik na osmanskoj krajini u Lici. Tu novu ulogu svakako treba promatrati u kontekstu preustroja osmanske krajine temeljenog na defanzivnoj doktirni, odnosno u organizaciji novog tipa krajiških kapetanija koje su u prvoj polovici XVII. stoljeća počele upravljati sustavom utvrda i novopodignutih palanki na granici. U sklopu takvoga kapetanijskog preustroja granice vojni džemati azapa, farisa i martologa u tvrđavi i palanci Novi dolaze pod izravnu nadležnost udbinskoga ili ličkoga kapetana, a na gospićkome području niču novi fortifikacijski objekti.⁹⁹

Gospić se prvi put spominje u osmanskom katastarskom popisu za sandžak Krku (Liku) iz 1604. godine. U bilješkama broj 4 i 5, u kojima se govori o čiftlukima koje su držali posadnici tvrđave Novi na čelu s Kejvan-ćehajom te Bekir-agom i Ali-agom, sinovima Inerhanovima, spominje se *mezra Gospić: „(...) dio mezre Gospić, zemalja porušene crkve“*.¹⁰⁰ U starijemu popisu iz 1574. godine u nahiji Novi zabilježeno je *selo Gospojina*, dok se u katalogu popisa iz 1604. godine pod rednim brojem 30 navodi *selo zemalja Gospojine crkve*.¹⁰¹ Iz navedenih podataka proizlazi da su Gospojino Selo i mezra Gospić bile dvije različite, ali teritorijalno povezane zemljišne (porezne) jedinice. Očito je da su i selo i mezra nosili imena po ostacima neke stare porušene crkve iz ranijega razdoblja koja je bila posvećena kultu Bogorodice.¹⁰²

⁹⁹ Udbinski kapetan se u izvorima prvi put spominje 1614. godine (Grdan-aga) i to kao predvodnik „druge ličke bune“ protiv krčkoga sandžak-bega Halil-bega Memibegovića. U popisu vojnih posada iz 1616. godine više se ne spominje da bi se ponovno pojavio u mletačkome opisu Bosanskoga pašaluka oko 1624. godine. Kratkotrajno gašenje kapetanije oko 1616. godine svakako treba povezati s Halil-begovim nastojanjem da ukloni sve protivnike koji su ograničavali njegovo samovoljno upravljanje sandžakom. (Šarić, „Vlasi na Tromedi“, 99.) Hamdija Kreševljaković - u svojoj (sada već klasičnoj) studiji o kapetanijama u Bosni i Hercegovini - smatrao je da se Lička ili Udbinska kapetanija u izvorima prvi put spominje 1620. godine i da je svakako bila jedna od najstarijih kapetanija u Bosanskom beglerbegluku. (Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Svjetlost, 1980., 124-126.)

¹⁰⁰ U popisu stoji riječ *kenisa*, što znači crkva, a ukoliko je sakralna građevina bila katolička, također je mogla značiti i samostan. Inače, u osmanskoj kategorizaciji naselja i zemljišnoga fonda kao izvora prihoda mezra je predstavljala kompleks obradiva zemljišta s poznatim međama i imenom, koje je nekada bilo selo ili je mogao ponovno postati selom. U funkcionalnome smislu pojam mezra blizak je salašu i majuru. (Moačanin, „Ime Gospić u svjetlu turskih izvora“, 51; Moačanin, „Naseljenost Like i izvori feudalne rente“, 61.)

¹⁰¹ Selo Gospojine crkve davalo je prihod od ušura i sitnih taksi u vrijednosti od tisuću akči, dok je čiftluk Kejvan ćehaje i ostalih posadnika, u kojemu se nalazila i mezra Gospić, davao prihod od žita, desetina lana i ostaloga u iznosu od 3.220 akči. (Moačanin, „Ime Gospić u svjetlu turskih izvora“, 51.)

¹⁰² Nenad Moačanin u svojoj studiji o imenu Gospića u svjetlu osmanskoga izvora donosi sljedeći zaključak: „Nakon uvida u tursku građu možemo se odlučiti za pretpostavku o naselju koje je vjerojatno starije od turskog vremena u kojem (ili blizu kojeg) se nalazila crkva B.D.M., postradala za vrijeme osvajanja. Ovo tim više što se tako zove i postojeća župna crkva, čije se ime po svojoj prilici nadovezuje na tradiciju.“ Željko Holjevac zastupa mišljenje da novootkriveni podaci osmanske provenijencije u bitnome

Otvoreno je pitanje je li *Gospojina crkva* osmanskih izvora istovjetna s *grčkom crkvom* u kojoj se štovao Gospin kip, a koju 1785. godine spominje Balthazar Hacquet i dovodi u vezu s nastankom imena Gospić, odnosno stoji li spomenuta crkva u nekoj vezi s objektom koji je na planovima grada iz 1780. godine obilježen kao *grichische kirchen*.¹⁰³ Hacquetovo kazivanje ima mnoštvo referenci na osmansko razdoblje i možemo ga tumačiti dvojako: a) kao svjedočanstvo o interkonfesionalnim oblicima pučke religioznosti nastalima uslijed čestih migracija i interakcija stanovništva¹⁰⁴ i b) kao legendarnu priču koja izražava reminiscenciju na marijanski kult iz vremena prije osmanskih osvajanja.¹⁰⁵ Posebno je, pak, pitanje

ne proturječe starijoj tezi prema kojoj je Gospić dobio ime po srednjovjekovnome gostinju (*hospitium*) sv. Marije Magdalene u Buškoj županiji. Naime, osmanska sintagma „zemlje porušene crkve“ mogla se, kao što smo vidjeli, odnositi i na samostansku crkvu. Petar Runje, pak, povezuje selo Gospojinu i mezu Gospić iz osmanskih izvora sa srednjovjekovnom župnom crkvom „sancta Domenicom“ koja se spominje u jednoj ispravi iz 1504. godine, a nalazila se pod smiljanskim gradom (*castrum Smoylan ecclesie Sancte Dominice*). (Moačanin, „Ime Gospić u svjetlu turskih izvora“, 53; Željko Holjevac, „Kulturna i crkvena baština srednjovjekovne Like.“ *Vila Velebita*. 7(99), 2002., 48-49; Petar Runje, *Tragom stare ličke povijesti. Prinosi za kulturnu i crkvenu povijest područja novoosnovane Gospičko-senjske biskupije*. Ogulin: Matica hrvatska Ogulin, 2001., 141-144.) Međutim, i u slučaju srednjovjekovnoga hospicija (lokalitet Crikvina-Mandinac) kao i u slučaju srednjovjekovne smiljanske crkve svete Dominike (lokalitet Mali Vekavac) ostaje problematičnim njihova poprilična udaljenosti od samoga Gospića. (Oba lokaliteta nalaze se šest do sedam kilometara zračne linije od grada.)

¹⁰³ Putujući Likom i Krbavom 1781. i 1783. godine francuski liječnik, prirodoslovac i geograf u habsburškoj službi Balthazar Hacquet o Gospiću je ostavio sljedeću zabilješku: „*Pred Gospićem, malim raštrkanim selom koje se uglavnom sastoji od vojničkih stanova i u kome se nalazi glavni stožer za čitavu Liku, Krbavu i Zrmanju, morao sam prijeći preko jedne male rijeke koja nosi isto ime i koja se kod Kaniže duboko usijeca u vapnenačko kamenje, pa se poslije nekog vremena sjedinjuje s jednom drugom koja se po imenu zemlje zove Lika. Spomenuto mjesto (Gospić, nap .a.) nastalo je tek prije 40 godina, dočim prije bijaše kukavni turski grad, koji još i sada postoji. Nedaleko grada imaju Grci malu crkvu s ženskim kipom, koji „Gospa“ zovu i od toga je kipa Gospiću i ime (...)*“ (Balthazar Hacquet, *Abbildung und Beschreibung der südwest und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven*. Leipzig, 1805., 21-22.; HDAZ, *Zbirka planova i nacrti*, inv. br. 62, 63, 64)

¹⁰⁴ Nakon svršetka Bečkoga rata 1699. godine pojedine preživjele srednjovjekovne crkvice u Lici i Krbavi postale su mjesto zajedničkoga hodočašća katolika i pravoslavaca kao, na primjer, crkva sv. Trojice u Podovima na granici Perušića, Široke Kule i Bunića (Ljubova) ili ostaci crkve sv. Ivana Krstitelja na Velebitu („na Gori“) južno od Metka. Ta su „dvojna svetišta“ istodobno bila mjesta relativne harmonije i tolerancije, ali i poprište nadmetanja i sukoba između vjerskih skupina i lokalnih zajednica. Kapelica sv. Marka u Podudbini predstavlja, pak, jedinstven primjer „trojnoga svetišta“, kojemu su hodočastili lički katolici i pravoslavci, ali i bosanski muslimani koji su ondje sve do duboko u XIX. stoljeće imali svoje „dovište“. Na tome se lokalitetu u srednjemu vijeku vjerojatno nalazio franjevački samostan sv. Marije, a tijekom osmanske vladavine, sve do 1689. godine, nalazio se islamski vjerski objekt (tekija?) i grob derviskoga starješine „šejha Bajazita“ kojemu su muslimani hodočastili svake godine 1. kolovoza. (Više o tome u: Paul Julius Fras, *Cjelovita topografija Karlovačke vojne krajine. Mjestopis iz 1835.* (prevela Zlata Derossi), Gospić, 1988., 141.; Artur Dž. Evans, *Ilirska pisma*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1967., 64-65.)

¹⁰⁵ Ukoliko zaista nije riječ o interkonfesionalnoj pojavi, teško da bi se u ovoj priči pod „Grcima“ mogli podrazumijevati pravoslavni kršćani. Naime, u pravoslavlju se - za razliku od svetih slika (ikona) - ne prakticira štovanje kipova Bogorodice i svetaca kao što ne postoji ni kult Isusova raspela. U tome slučaju prije će biti da Hacquetovi „die Griechen“ pripadaju povijesno-mitskoj predaji odnosno da je riječ o nazivu koji se u pučkoj tradiciji Like i šire regije (Kordun, Bosanska krajina, Dalmacija), osobito kod novodoseljenoga pretežno pravoslavnoga stanovništva, koristio za označavanje „staroga iščezlog stanovništva“ koje je živjelo „prije Turaka“ i kome se pripisuju ruševine starih gradova, naselja i crkava, groblja

zašto se upravo 1780-ih unutar obiju konfesionalnih zajednica u Gospiću ustaljuje nova crkvena tradicija. Tu pojavu svakako treba povezati sa širim kontekstom jozefinističkih reformi koje su zahvatile i crkvene strukture u Vojnoj krajini.¹⁰⁶

U svakome slučaju, povijesni izvori potvrđuju tradiciju štovanja „Gospina kulta“ na širem gospićkom području još od srednjega vijeka, a kontinuitet marijanskoga kulta održao se, dakako, i nakon habsburške rekonkviste.¹⁰⁷ U gornje-pazariškome Klancu - po „protjerivanju Turaka“ iz Like - osnovana je rimokatolička župna crkva Uznesenja Djevice Marije, koja će postati glavnim marijanskim svetištem za područje Gospićkoga dekanata. U Smiljanu je, kako je već istaknuto, početkom XVI. stoljeća postojala župna crkva „sancta Dominica“ da bi 1708. godine bila utemeljena nova rimokatolička župna crkva posvećena Blaženoj Djevici Mariji od Karmela. U Divoselu je od XVIII. stoljeća (možda i ranije) postojala pravoslavna parohija posvećena Rođenju Presvete Bogorodice, a i samo ime mjesta moglo bi se etimološki povezati s Bogorodicom (diva-djeva). Osmanski izvori iz 1574. i 1604. godine možda i upućuju na povezanost toponima Gospić i Divoselo.¹⁰⁸

Usporednom analizom katastarskih podataka iz osmanskoga popisa iz 1604. i habsburškoga popisa iz 1712. godine možemo prilično pouzdano ubicirati Gospić iz osmanskoga razdoblja.¹⁰⁹ Radilo se, naime, o selu, zaselku ili jednostavno ze-

i grobnih oznaka, izvora i drugih neobičnih, ali upadljivih objekata u prostoru koji izazivaju pozornost. (Više o toj temi pogledati u: Vlajko Palavestra, „Narodna predanja o starom stanovništvu u dinarskim krajevima.“ *Glasnik Zemaljskog muzeja (Etnologija)*. n.s. XX/XXI, (1966.)

¹⁰⁶ Na mjestu stare „grčke crkve“ u Gospiću je između 1785. i 1790. godine podignuta nova pravoslavna crkva posvećena svetome Velikomučeniku Georgiju. Nešto ranije, to jest 1781. godine počela je izgradnja nove gospićke rimokatoličke župne crkve posvećene Navještenju Blažene Djevice Marije, dok je ime bivšega patrona župe sv. Ivana Nepomuka dobila tek gradska kapelica. (Milan Radeka, *Gornja krajina ili Karlovačko vladništvo. Lika, Krbava, Gacka, Kapelsko, Kordun i Banija*. Zagreb: Savez udruženja pravoslavnih sveštenika SR Hrvatske, 1975., 262; Josip Linić, *Crkva u prošlosti Gospića*. Gospić: Zrinski, 1973., 23-29.)

¹⁰⁷ Na području Potorjana u buškoj župi (Pazarište) postojala je u srednjemu vijeku crkva i župa Blažene Djevice Marije, a u Zažičnome je 1490. godine utemeljen i istoimeni pavlinski samostan. (Mile Bogović, „Crkveno ustrojstvo Like i Krbave u srednjem vijeku“, 84.; Marinko Ivanković, „Pavlini u Krbavskoj biskupiji“ u: *Krbavska biskupija u srednjem vijeku*. Rijeka-Zagreb: Visoka bogoslovska škola u Rijeci, Kršćanska sadašnjost, 1988., 96, 98.)

¹⁰⁸ Području Divosela pripadali su nekoć Jasikovac, Obradovića Varoš, „vlaški“ dio Lipa i Počuća Brdo (današnji južni dijelovi grada) pa je teško ne zapitati se nije li selo Gospojina iz 1574. godine možda staro Divoselo. Slučajno ili ne, godine 1574. spominje se samo selo Gospojina, dok se u popisu 1604. godine više ne spominje, ali se zato javlja mezra Gospić kao posebna fiskalna jedinica. Mezra Gospić mogla je biti manji (rijekom Novčićom odvojeni) dio napuštenoga atara „Gospojinog Sela“ (Divosela) pa mu možda otuda i deminutivni oblik. Dakako, i ovdje je riječ samo o hipotezi za potvrdu koje su potrebni dodatni povijesni izvori s kojima zasad ne raspolazemo. Iz popisa 1712. godine vidljivo je da su Divoselo i Novi graničili južno od Novčice, kod Klise, u Vedrom polju i Lipama jer se navedene zemlje nalaze u posjedu stanovnika obaju sela. Gospić je tada nedvojbeno pripadao Novome.

¹⁰⁹ Mezru Gospić možemo ubicirati pomoću ostalih mezri koje se spominju u bilješkama broj 4 i 5 o čiftlucima Kejvan-čehaje odnosno Bekir-age i Ali-age. Gospić se tako javlja poslije mezre *Dugošan*, a prije mezre *Račić* (Rajčić). Na čiftlucima se spominju još i mezre *Šibljan* (Šib), *Papračan* (Papračani),

mljištu koje se pružalo između Budžaka i Šiba zapadno od Rajčića, na putu koji je iz Novoga vodio u Budak. Očito je da je riječ o predjelu u samome središtu današnjega grada, jezgru kojega predstavlja prostor oko Senkovića kule, na kojemu će se od godine 1746. početi planski razvijati novo gradsko naselje kao *Stabs-Ort* novoustrojene vojnokrajiške pukovnije.

Kao što je u uvodu već istaknuto, osmanski Gospić prepoznatljiv je ponajprije po fortifikacijskim objektima koji se mogu smatrati svojevrsnim pretečama grada. Riječ je o *kulama*, višekatnim utvrđenim stambenim zgradama zidanim od kamena te *palanci*, manjoj drvenoj utvrdi. Kule su predstavljale poseban tip utvrđenoga stambenog objekta koje su osmanskoj krajiškoj eliti (age, begovi, kapetani) služile kao svojevrsni plemićki obiteljski *odžaci* („sijela“).¹¹⁰ Na te nekadašnje „turske kule“ danas podsjećaju toponimi Kulina u Gospiću te Čojluk u Smiljanu (Kolakovica).¹¹¹ U popisu iz 1604. godine na gospićkome se području spominju pripadnici niže osmanske krajiške elite („age“) te među njima treba tražiti i osnivače utjecajnih lokalnih krajiških obitelji koje su obilježile povijest toga dijela ličkoga serhata u XVII. stoljeću.¹¹² Povijesni izvori i predaja spominju: *Senkoviće*, *Alice*, *Kurtagiće*, *Bosniće*, *Usumliće*, *Pervaniće* i *Vežzoviće*. Riječ je o nižemu sloju osmanske krajiške elite koja je posjedovala čitluke kao nasljedne „odžakluk-nadarbine“ i obnašala dužnost zapovjednika utvrda (dizdari) i većih vojnih jedinica (agaluci).¹¹³

Senkovići (Zenkovići) su bili jedna od najistaknutijih krajiških obitelji u nahiji Novi i zapadnome dijelu Like. U povijesti se ističu Kurt-aga Senković (Zenković),

Zapotočan (Zapotočani), *Novosel* (Novo Selo). Riječ je o toponimima koji i danas postoje na užemu području Ličkoga Novog i grada Gospića. Za poblize lociranje staroga Gospića od velike su pomoći i katastarski podaci iz habsburškoga popisa Like i Krbave iz 1712. godine u kojemu je, kako smo već istaknuli, zabilježeno nazivlje naslijeđeno iz osmanskoga razdoblja. Naime, i u tome se popisu spominje toponim „Gospich“ u sastavu sela Novi gdje je novski sindik Ivan Sensowsky tada posjedovao malu česticu zemlje veličine dva štrika („*Zemglia Juana Senotskoga syndiku na Konfinu Nouskomu, nad Grada 10, u Tokati 5, kod puta te Gospichiu 2, u Raichichiu 10, u Saderuanu liuade 10*“). (PLK, 315)

¹¹⁰ Kule kao obrambeno-rezidencijalni objekti prvenstveno su kulturna pojava pograničnih „planinskih“ sandžaka dinarsko-jadranske zone od Like preko Hercegovine do Crne Gore i sjeverne Albanije. Habsburški izvori s kraja XVII. stoljeća ove objekte u novoosvojenoj Lici nazivaju „turskim tvrđavicama i dvorcima“, „plemićkim kurijama“, „zidanim kućama plemića“, dok su u narodu ostale poznate kao „kule“ i „dvori“.

¹¹¹ Čojluk (perzijsko.-turski), kmetsko selište, selo ili zaselak na kome aga ili beg ima svoju kulu ili čardak. (Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 1989., 195.) „I vi znate, moji Kanižani, / Da sam imo na čojluku kulu, / Na čojluku, na čitluku svome.“ (*Hrvatske narodne pjesme*. IV, Zagreb: Matica hrvatska, 1896., 478.)

¹¹² Husejin-aga kao dizdar tvrđave Novi, zatim Kurt-aga, Mehmed-aga, Omer-aga, sin Alijin te Bekir-aga, Ali-aga i Osman-aga, sinovi Inerhana. (Podatak Nenada Moaćanina)

¹¹³ Nastanak muslimanskoga krajiškog nižeg plemstva valja promatrati u kontekstu procesa feudalizacije osmanskoga timarskog (meritokratskog) sustava i prenošenja tereta izdržavanja pokrajinskih vojnih snaga i činovništva (osobito na granici) na lokalne izvore prihoda. O feudalizaciji osmanskoga timarskog sustava krajem XVI. i tijekom XVII. stoljeća u Bosanskoj beglerbegluku više pogledati u: Moaćanin, „Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva“, 141-148.

koji se spominje 1641. godine među vojnim zapovjednicima u Ribniku i Rizvan-aga Senković (možda Kurt-agin sin?), koji je upravljao prostranim posjedima u okolici Novoga do pod sâm kraj osmanske vladavine u Lici.¹¹⁴ Ta je krajiška obitelj obilježila povijest posljednjih nekoliko desetljeća osmanske vlasti u gospićkome kraju ostavivši u lokalnim predajama i toponomastici brojne tragove svoje nazočnosti.¹¹⁵ Senkovići su držali posjede na cijelome području novske nahije, a kod prijelaza na Novčici (*Lipov brod*)¹¹⁶ podigli su čuvenu *Senkovića kulu* (Kula age Senkovića), svojevrsni zametak grada Gospića. Radilo se o tipičnome osmanskom vojno-rezidencijalnom objektu promjera osam metara, na dva kata, debelih kamenih zidova (do jednoga metra), s malenim prozorima i puškarnicama. Izvorni izgled kule nije se nažalost sačuvao.¹¹⁷ Senkovići su - kao i većina ličkih muslimana - godine 1689. iselili u Bosnu gdje ih je prihvatio ostrožački kapetan Osman-aga Beširević i naselio u Cazinsku krajinu (*Beširevića krajina*).¹¹⁸

Alića kula nalazila se u Rajčiću, također na lijevoj obali Novčice (lokalitet Kulina). S tom su kulom vjerojatno bili povezani gospićki Alići, koji su na današnjemu užem gradskom području imali svoj posjed.¹¹⁹

¹¹⁴ Aleksa Ivić, „Prilozi za povijest Hrvatske i Slavonije u XVI. i XVII. stoljeću.“ *Starine JAZU*. 35 (1916): 362.

¹¹⁵ U popisu 1712. godine dio Divosela bio je poznat kao „Senkovića čitluk“ (danas selo Čitluk). U Bužimu se jedan predio po njima zove Senkuša, dok je po Rizvan-agi Senkoviću prozvana Rizvanuša, selo nekoć u sastavu Brušana. U Smiljanu i Trnovcu još je u XIX. stoljeću bila živa predaja o Rizvan-agi Senkoviću posjede kojega su 1686. godine zauzeli bunjevački doseljenici iz Podgorja i Dalmacije. (PLK, 319; Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, *Zbirka rukopisa*, br. 616; Fras, *Cjelovita topografija Karlovačke vojne krajine*, 114.)

¹¹⁶ PLK, 314.

¹¹⁷ Kula age Senkovića bila je oštećena još 1685. godine prilikom upada habsburških krajiških četa u Liku. U opisu iz 1696. godine navodi se da su u blizini Novčice „zidane kuće plemića“ bile zapuštene i bez krova. U prvoj polovici XVIII. stoljeća kulom su se služili novski kapetani i sindici te vojni zapovjednici Like i Krbave. U popisu iz 1712. godine kulu i zemljište u njezinoj neposrednoj blizini držao je novski sindik Ivan Sensowsky. Prema zabilježci senjskoga kanonika Ivana Dominika Vukasovića u kuli se još 1777. godine stanovalo, a Balthazar Hacquet godine 1785. opisuje ju kao „kukavni turski grad“. Neko vrijeme služila je i kao vojno skladište, a dogradnjama i pregradnjama mijenjala je izgled. Naime, vojnokrajiška uprava srušila je gornji dio kule i tom je prigodom stavljen novi krov te su probijena nova vrata i prozori. Iza ukinuća Vojne krajine 1881. godine kula je postala vlasništvo gospićke općine, koja ju je ubrzo dala porušiti i podići novu građansku kuću. (HDAZ, *Zbirka planova i nacrti*, inv. br. 64; SHK, III, 50; PLK, 311; Rudolf Horvat, *Lika i Krbava. Povijesne slike, crtice i bilješke*. Zagreb: Matica hrvatska, II. dio, 149.; Holjevac, *Gospić u Vojnoj krajini*, 28). U tradiciji se spominju dvije Senkovića kule (velika i mala), ali nije poznato gdje se поблиže nalazila druga kula (možda na čitluku u Divoselu?). Jedna pučka predaja smješta kulu age Senkovića i u Bužim. (Dragutin Hirc, *Lika i Plitvička jezera. Putne uspomene*. Zagreb, 1900., 84)

¹¹⁸ Senkovići su se nakon dužega vremena skrasili u Cetingradu gdje su zadržali prestižnu poziciju krajiških aga. Prema navodima bosanskoga kroničara iz XIX. stoljeća Saliha Hadžihusejnovića Muvekitu među vođama krajiške bune 1778. spominje se i Ibrahim-aga Zenković iz Cetina. (Safet-beg Bašagić, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*. Zagreb: Matica hrvatska, 1931., 31; Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*. Sarajevo: Preporod, Bošnjačka zajednica kulture, 1998., 320.)

¹¹⁹ Novski pokrštenik Ivan Alić i njegova peteročlana obitelj godine 1712. posjedovali su 170 štrikova zemlje: 120 „pod kućom“ (tj. u Gospiću) i dvadeset u Šibu. Pripadali su imućnijemu sloju Novljana premda

U Divoselu je stanoviti *Halaga* također posjedovao kulu i mnogo zemlje.¹²⁰ S tom je kulom možda bio povezan Alaga Kurtagić koji se 1641. spominje među vojnim zapovjednicima u Ribniku.¹²¹ Epska predaja upamtila je još *Halil-agu*, dizdara u Ribniku, koji je živio potkraj osmanske vladavine u Lici i njegovu „kulu na ćojluku“¹²² te age Vejzoviće i *Herendića kulu* u Bužimu, o čemu zasad nema pouzdanih podataka u izvorima.¹²³

U popisima krajiških vojnih posada iz 1616. i 1643. godine uz utvrdu Novi spominje se i palanka. Palanka je bila manja utvrda, izgrađena uglavnom od drveta, osigurana opkopima (*hendek* ili *šarampov*), nasipima i palisadama. Gdje se točno nalazila palanka Novi, teško je reći. S obzirom da su palanke iz strateških razloga podizane pored „drumova“ i kod riječnih prijelaza, a neke su imale i čardake (obično iznad ulaza), predio Čardak na desnoj obali Novčice nasuprot Senkovića kule (u širem središtu današnjega Gospića) mogao bi upućivati na to mjesto.¹²⁴ U palanci su 1616. godine bila smještena dva buljuka mustahfiza – „čuvara utvrde“ (svega 23), a do 1643. godine broj posade znatno se povećao. Bilo je tada - pored dva buljuka mustahfiza (17) i dva džemata martologa (34) - ukupno 51 „ulufedžija“.¹²⁵ Palanka je spaljena tijekom ratnih operacija između 1684. i 1689. godine kada je cijelo područje „novskoga kunfina“ bilo izloženo devastirajućim napadima hrvatskih krajišnika iz Karlovačkoga generalata (*Primorci* u tradicijskoj interpretaciji) i mletačkih Morlaka iz sjeverne Dalmacije (*Kotarani*), mahom osmanskih vlaških prebjega.

Gospićko je područje u Bečkome ratu (1683.-1699.) teško devastirano i još jedanput gotovo sasvim raseljeno (pogotovo muslimansko stanovništvo). Pokazalo se,

su primat u bogatstvu tada preuzeli predstavnici nove habsburške krajiške elite - doseljenik iz Ledenica vojvoda Ivan Zdunić i sindik Ivan Sensowsky (PLK:315, 317). Alića kula razorena je vjerojatno još 1685. godine. Na ruševinama kule 1800. godine sagrađena je barutana (*Pulverthurm*), koja je kasnije dignuta u zrak. (Holjevac, *Gospić u Vojnoj krajini*, 36)

¹²⁰ Halaginu kulu i njegov posjed u Divoselu zauzela je poslije 1689. godine vlaška starješinska obitelj Obradović. U popisu iz 1712. godine kula je bila u posjedu 58-godišnjega porkulaba Ognjena Obradovića, koji je ondje držao 145 štrikova zemlje (PLK, 320).

¹²¹ U popisu 1604. godine među mustahfizima tvrđave Novi spominje se stanoviti Kurt-aga i obitelj Kurdoglu (Kurtić, Kurtović, Kurtagić?). Lički Kurtagići 1689. godine izbjegli su u Bosnu i naselili se u Kulen Vakufu gdje ih nalazimo i u XIX. stoljeću. Perušički pokrštenici Kurteši u Kvartama također baštine predaju o svome plemenitom „turskom“ podrijetlu vezujući ga za „bega Kurtegu“, zapovjednika Štitara. (Ivić, „Prilozi za povijest Hrvatske i Slavonije“, 362; Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, 126, 186; Hirc, *Lika i Plitvička jezera*, 89.)

¹²² „Kad pogleda gospa Fazlagina, / Do ćojluka poviše Ribnika, / Biloj kuli brata Halil-age.“ (*Hrvatske narodne pjesme*. IV, Zagreb, 1896., 184.)

¹²³ Lopašić 1888: 28; Hirc 1900: 84. Herendići su bili staro hrvatsko niže plemstvo iz Bužana, koji su još u XV. stoljeću postali vlasnici grada Lipe na Dobri te ne stoje ni u kakvoj vezi s osmanskom krajiškom elitom u Lici. (Usporedi: Radoslav Lopašić, *Oko Kupe i Korane. Mjestopisne i poviestne crtice*. Zagreb, 1895., 173-178.)

¹²⁴ Sličan objekt koji habsburški izvor iz 1696. godine naziva „drvenom kulom“ (*turri lignea*) nalazio se kod Bilaja, a podignut je radi obrane strateški važnoga mosta na rijeci Lici. (SHK, III, 47)

¹²⁵ Spaho, „Organizacija vojne krajine u sandžacima Klis i Krka“, 111.

međutim, da je ta „propast“ ili „oslobođenje“ – ovisno već o kutu gledanja – bio nužan preduvjet za razvoj modernoga Gospića. Pritom će tridesetak muslimanskih obitelji iz Novoga, koje su ostale i prešle na kršćanstvo zadržavši tako svoja stara imanja na gospićkome području, postati prepoznatljiv znak kontinuiteta na razmeđu dviju velikih epoha u povijesti Gospića – osmanske i habsburške.¹²⁶

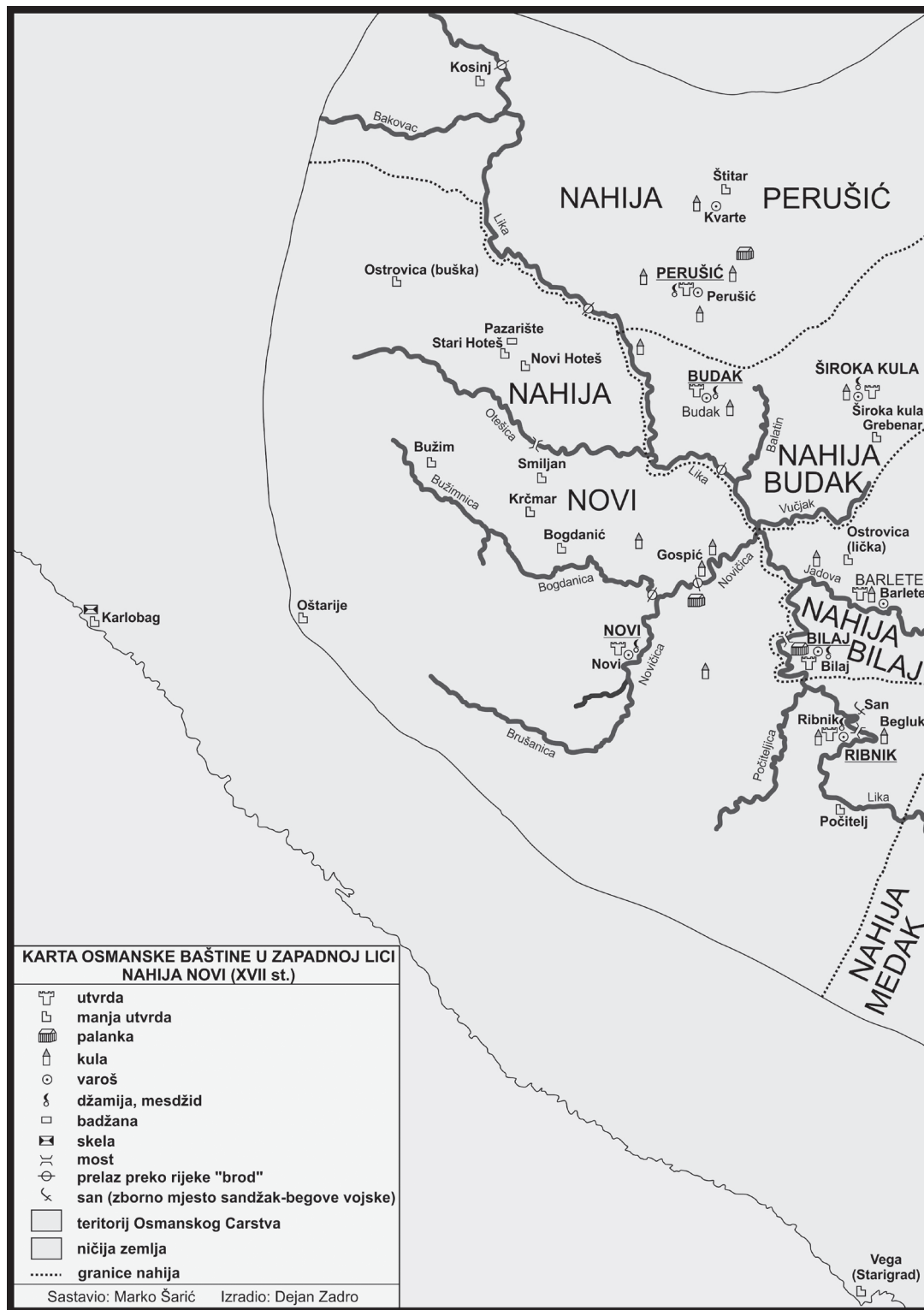
Zaključak

Razmatrajući povijest Gospića u osmanskome razdoblju nameću nam se dvije problemske cjeline. Prvo, prošlost osmanskoga Gospića valja promatrati u kontekstu osmanskih nahija *Lika* (sredina XVI. stoljeća) odnosno *Novi* (druga polovica XVI. i XVII. stoljeće) u sastavu kojih se nalazilo današnje uže gradsko područje. Opći geopolitički, socioekonomski, etnokulturni i demografski procesi koji su obilježili te dvije pogranične nahije, kao i cijeli *osmanski serhat* u Lici, neposredno se tiču i samoga Gospića. Riječ je o prostoru koje je oko 160 godina bilo u sastavu Osmanskoga Carstva kao njegovo najzapadnije područje ili posljednja točka serhata (*intiha-i serhadd*). Osmanskome „serhatu“ u Lici stajao je sučelice habsburški „kunfin“ u Primorju, a u Kandijskome ratu područje Novoga našlo se i u zoni vojnih operacija Mletačke Republike tako da je i taj prostor predstavljao svojevrsnu „Tromeđu u malome“, to jest imperijalno višegraničje u punome smislu riječi. Za Liku i Krbavu karakterističan je bio proces spore i postupne konsolidacije osmanske vlasti, koja je prvih desetljeća imala tek provizoran karakter, što se izravno odrazilo i na situaciju oko utvrde Novi. Ipak do 1570-ih godina Lika je čvrsto integrirana u krajiški sustav osmanske Bosne, a u tome je razdoblju konačno formirana i nahija Novi kao najzapadnija upravna jedinica Kliškoga, a kasnije i Krčkoga (Ličkog) sandžaka. Bila je to jedna od najprostranijih nahija u Lici a i šire, što je vidljivo i po visokome iznosu rente (trideset tisuća akči). Naselja su bila konfesionalno strukturirana pri čemu su muslimani u pravilu nastanjivali tvrđavska podgrađa (varoš), a kršćani sela („filurijska“ i „baštinska“). Većinu stanovništva činili su Vlasi, vjerojatno srpskopравoslavne provenijencije.

Drugi problemski sklop odnosi se na pitanje prostornih i funkcionalnih struktura naselja koje osmanski izvori iz XVI. i početka XVII. stoljeća navode kao *Gospojino Selo* odnosno *mezru Gospić* te njegovu postupnu prostornu transformaciju iz sela u tip vojnoga uporišta. Posebno je, pak, pitanje međuodnosa srednjovjekovne i novovjekovne tradicije koje su – dijakronijski gledajući – gospićkome području namijenile središnju ulogu na ličkome prostoru. Naime, činjenica je

¹²⁶ Od 1689. godine broj muslimanskih pokrštenika u Novome bit će u stalnome opadanju: godine 1696. (28 obitelji), 1701. (šesnaest), 1712. (devet). Prema popisu iz 1712. godine radilo se o domaćinstvima: Ivana Jengića (jedanaest članova), Ivana Jengića (pet), Šimuna Turića (deset), Petra Šabana (jedanaest), Ilije Musića (sedam), Janka Asića (osam), Ivana Čanića (četiri), Vranka Čanića (devet) i Ivana Alića (pet) (PLK, 311-316).

da su se u široj okolici Gospića i otprije nalazila politička središta. Ulogu „kurjakovičevskoga“ Počitelja preuzeo je u XVI. stoljeću „begovski“ Ribnik, koji je od 1580-ih godina postao jednom od rezidencija osmanskih pokrajinskih namjesnika u sandžaku Krka (Lika). Određeni kontinuitet primjetan je i kada je riječ o marijanskome kultu s kojim se povezuje nastanak imena Gospić. Nema sumnje da je nova vojno-strategijska situacija nastala nakon Dugoga rata tijekom XVII. stoljeća te početak novoga preustroja osmanske krajine - ovoga puta na osnovama defenzivne doktrine, koju ponajprije simbolizira novi sustav krajiških kapetanija - djelovala u smjeru prestrukturiranja i transformacije prostora, pri čemu je i Gospiću namijenjena nova uloga. Premda područje oko donjega toka Novčice nije predstavljalo žarište naseljenosti, osmanske su krajiške strukture tada prepoznale stratešku vrijednost toga prostora. Gospić je tako postajao sve važniji čimbenik na osmanskoj krajini u Lici o čemu izravno svjedoče i fortifikacijski objekti koji nastaju na njegovu području i koje možemo smatrati svojevrsnim pretečama ili zamecima grada.

The Ottoman roots of the town of Gospić: *nahiyah* Novi in the sixteenth and seventeenth centuries

Marko Šarić
Institute of the Croatian history
Faculty of Arts and Humanities
University of Zagreb
Ivana Lučića 3
10000 Zagreb
Croatia
E-mail: marko.saric2@zg.t-com.hr

Summary

The author sets the history of Gospić in the Ottoman era (sixteenth and seventeenth centuries) in the context of several analytical frameworks. General geopolitical, socioeconomic, ethno-cultural and demographic processes are viewed in the context of the Ottoman frontier *nahiyahs* Lika (censuses from 1528–1530 and 1550) and Novi (censuses from 1574 and 1604) to which the modern-day Gospić belonged. He pays close attention to the fortification of the town of Novi as the military stronghold and a local administrative centre. The second framework concerns the spatial and functional structures of settlements to which the Ottoman sources from the sixteenth and early seventeenth century refer as *Gospojino Selo* and *mezra Gospić*, and discusses the problem of the origin of the name and the siting. Beginning with an analysis of Ottoman cadastre registers, the author examines various aspects of the historical development and transformation of the Gospić area. Although the area around the lower course of the river Novčica was not a focus of population settlement, the structures of the Ottoman frontier (Krajina) understood the strategic importance of that space. Thanks to its favourable natural siting, Gospić emerged, over the course of the seventeenth century, as a factor of growing importance in the Ottoman frontier (Krajina) in Lika. This statement is supported by the existence of fortification objects that may be seen as forerunners of the town (the tower of Senković, the tower of Alić, probably *palanka*). In the changed historical circumstances of the eighteenth century, these objects anticipated urban development of the town of Gospić.

Keywords: Gospić, Ottoman Empire, Early Modern Ages, Lika, Triplex Confinium